1. Uluslararası Konjonktür Açısından Türkiye'nin Kuzey Ortadoğu Politikası

Soğuk Savaş sonrası dönemin getirdiği dinamik stratejik rekabet ortamı Türkiye'nin yeni bölgelerarası strateji arayışlarında ve Ortadoğu politikasının şekillenmesinde en fazla dikkate alması gereken hususlardan biridir. Bölge-dışı büyük güçlerle bölge-içi dengeler arasındaki dinamik ilişki, küresel faktörlerle bölgesel konjonktür arasındaki ilişkinin kesişim alanını oluşturmaktadır. Fransa'nın Suriye, İngiltere'nin de Irak'ın sömürge geçmişi üzerindeki etkileri, Almanya'nın Berlin-Bağdat demiryolu projesine kadar uzanan bölge politikası, Rusya'nın tarihi Avrasya stratejisinin Ortadoğu unsuru ve hepsinden önemlisi uluslararası sistemin hegemonik gücü olan ABD'nin Ortadoğu politikasını yönlendiren yegâne güç olma iradesi Türkiye'nin bölgesel politikalarındaki önemli parametrelerdir. AB-Türkiye ilişkilerindeki bunalım, Rusya ile Türkiye arasında süregelen Avrasya stratejisi çelişkisi ve ABD'nin özellikle Irak ve Kürt politikasında yeni opsiyonlara açık tavrı Türkiye'nin bölgesel ağırlığını etkileyebilecek önemli unsurlardır.

Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu statik yapısı etkisini kaybettikçe Türkiye'nin Ortadoğu-Kafkaslar-Balkanlar üçgenine dayalı yakın kara havzası politikasını da radikal değişikliğe uğratmış bulunmaktadır. Daha önce NATO-Varşova Paktı dengesine dayalı statik Balkanlar ve Kafkaslar politikaları daha küçük ölçekli iç dengeleri stratejik ortama dinamik faktörler olarak sokarken, Ortadoğu bölgesi de yeni stratejik anlamlar kazanmaya başlamıştır.

I. Dünya Savaşından Soğuk Savaş sonuna kadar bölgeye doğrudan müdahil olmamaya çalışan ve NATO ve AB gibi bölge-ötesi yapılanmalara dayalı dış politika stratejileri geliştiren Türkiye bugün kendini bu bölgelerin iç parametrelerinin labirentinde bulmaktadır. Bölgede İran-Irak Savaşı ile başlayan aktif tarafsızlık politikası, Kuzey Irak müdahaleleri, Suriye gerginliği ve İsrail ile yürütülen stratejik işbirliği çerçevesinde aktif ve müdahil taraf olma politikasına dönüşmüş bulunmaktadır. Ancak, yeni bir uluslararası ve bölgesel stratejik planlamadan çok, PKK, su ve petrol boru hatları gibi biraz da dış faktörlerce belirlenen parametrelerin etkisiyle ortaya çıkan bu arayış hâlâ sağlam bir stratejik tanımlama ve temele oturmamış gözükmektedir. PKK faktörünün devre dışına itilmesinden sonra Suriye politikasının nasıl geliştirileceği, Irak'ın Körfez Savaşı sonrasındaki bölünmüşlüğünün ne tür sonuçlar doğuracağı, hassas Türk-İran ilişkilerinin hangi eksende yürütüleceği gibi sınır boylarını ilgilendiren sorular yanında bölge-içi ve bölgelerarası dengelerin ne tür etki alanları oluşturduğu ve bu etki alanlarının hangi güvenlik risklerini getirebileceği yönündeki sorular da tutarlı bir stratejik tanımlama ihtiyacını ortaya koymaktadır.

2. Ortadoğu Jeopolitiğindeki Değişim ve Türkiye'nin Kuzey Ortadoğu (Doğu Akdeniz-Mezopotamya) Politikası: Türkiye-Suriye-Irak

Soğuk Savaş sonrası dönemin belki de en önemli sonuçlarından birisi bölgelerarası etkileşim alanlarının yeniden tanımlanmasını gerektiren bir konjonktür doğurmuş olmasıdır. Çift kutuplu yapı dolayısıyla daha önceki dönemde birbirleriyle kopuk gibi görünen bölgeler arasındaki ilişkiler radikal bir şekilde değişmiş ve her türlü iç etkileşime açık yeni bir dinamik boyut kazanmıştır. Soğuk Savaş döneminde küresel düzeydeki çift yönlü kutuplaşmanın sıradan yansımalarına dayanan bölgesel politikaların karşılıklı etkileşim alanları genişlemiş ve çok aktörlü bir nitelik kazanmıştır. Türkiye'nin Kuzey Ortadoğu politikası ve bu politikanın gözetmek zorunda olduğu Türkiye-Suriye-Irak dengeleri, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'dan oluşan yakın kara havzasının stratejik etkileşim alanı çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Bölgelerarası stratejik etkileşim bir taraftan bölgesel güçlere yeni manevra alanları açarken, diğer taraftan da yeni güvenlik

riskleri ile yüzleşme zorunluluğu doğurmaktadır. Mesela Türkiye bu bölgelerde artık sadece NATO'nun bir üyesi olarak değil, kendi ulusal stratejilerini de gözeten bir bölgesel aktör olarak davranmak zorundadır. Diğer bölgesel aktörler için de durum farklı değildir. Örneğin Suriye de artık SSCB'nin stratejik bir müttefiki olmanın ötesinde unsurlar içeren politikalar geliştirme ihtiyacı içindedir. Bölgesel aktörlerin manevra alanları genişlerken süper güçlerin güvenlik şemsiyelerinin daralması, bu yeni bölgelerarası etkileşim alanlarının önemini daha da artırmaktadır.

Bundan sonra bölgelerarası etkileşim alanlarının ortaya çıkardığı dinamik konjonktürü doğru bir zamanlama ve tutarlı bir stratejik planlama ile değerlendirebilen bölgesel güçler önemli mevziler kazanırken, bu dinamik konjonktürün avantajlarını değerlendiremeyen güçler ciddi güvenlik riskleri ile karşı karşıya kalacaklardır. Artık birbirinden bağımsız bölge politikaları dönemi değil, birbirlerini etkileyen ve belirleyen bölgelerarası etkileşim stratejileri ön plana çıkacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye açısından Kafkaslar-Ortadoğu-Balkanlar yakın kara havzasının geçiş bölgesinde bulunan Kuzey Ortadoğu bölgesi ya da daha spesifik bir tanımlama ile Doğu Akdeniz-Mezopotamya havzası, dolayısıyla da Türkiye'nin güney sınırları, bu kuşak üzerindeki karşılıklı dengeler ve etkileşimler açısından önemli bir konuma sahiptir.

Kafkaslar ve Ortadoğu bölgelerinin etkileşim alanı Mezopotamya-Basra hattı, Balkanlar ve Ortadoğu bölgelerinin etkileşim alanı Ege-Doğu Akdeniz hattı, Balkanlar ve Kafkaslar bölgelerinin etkileşim alanı ise Karadeniz-Tuna-Boğazlar hattıdır. Dolayısıyla Kafkaslar-Ortadoğu-Balkanlar yakın kara havzasının ortak etkileşim alanı Karadeniz-Ege-Doğu Akdeniz-Mezopotamya-Basra kuşağını kapsamaktadır ki bu bölge Ortadoğu'nun merkezini ve kuzeyini teşkil etmektedir. Bu bölgeleri ilgilendiren her politika, stratejik bir bütünlük içinde değerlendirilmek zorundadır. Bu durum ikili ilişkileri de doğrudan yönlendiren, kimi zaman da belirleyen etkiler yapmaktadır. Bunun içindir ki, bölgelerarası etkileşim açısından Türkiye-Suriye ve Türkiye-Irak ilişkileri böylesi bir stratejik ortam içinde ve biri Mezopotamya-Basra, diğeri Doğu Akdeniz hattından oluşan iki temel hat üzerinde seyretmektedir.

Soğuk Savaşın çift kutuplu dengelerinin çözülmesi ile birlikte karşılıklı bağımlılık ilişkisi artan Kafkasya ve Ortadoğu bölgelerinin jeoekonomik ve jeopolitik geçiş havzası Kuzey Kafkasya'dan başlayan stratejik kuşağı Mezopotamya üzerinden Basra Körfezine, Toroslar ve Harran üzerinden Doğu Akdeniz'e indirmektedir. Birinci hat Türkiye'nin Irak politikasının, ikinci hat ise Suriye politikasının en temel unsurlarıdır.

a. Mezopotamya-Basra Hattı

Kafkaslar ve Ortadoğu, Soğuk Savaş süresince iki süper gücün stratejik parametrelerine dayalı iki ayrı bölge politikasının etki sahası içinde bulunagelmişti. Bu açıdan Türkiye-SSCB sınırı sadece iki devletin sınırı değil, iki ayrı kutbun ve paktın sınırı niteliğindeydi ve bu özelliği dolayısıyla süper güçler arasındaki nükleer terör dengesine bağlı olarak çok istikrarlı ve statik bir görünüm arzediyordu. Türkiye-Suriye ve Türkiye-Irak ilişkileri de SSCB'nin Suriye ve Irak ile giriştiği stratejik işbirliği çerçevesinde, aynı ölçekte olmasa bile belli bir istikrar düzeyini tutturmuştu.

İran-Irak Savaşı ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte her iki bölgenin de bu istikrarlı niteliği ciddi bir sarsıntı geçirmeye başladı. Bu durum sınırların yeni anlamlar kazanması sürecini de beraberinde getirdi. Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu yapılanmasında NATO stratejileri içinde Akdeniz ve Ortadoğu'ya (Basra'ya) yönelen Sovyet yayılmacılığına karşı bir bariyer gibi görülen Doğu Anadolu bölgesi de bu çerçevede Kafkaslar ve Ortadoğu arasındaki bölgelerarası etkileşim alanının yeni sınır hattı olarak görülmeye başlandı. Bu dönemde bölgedeki su kaynakları ile ilgili bunalım senaryolarının artması ve PKK terörünün yeni bir faktör olarak uluslararası destek bulması kesinlikle bir tesadüf değildir. Türkiye'nin İran-Irak Savaşının doğurduğu otorite boşluğunu kapatmak için Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyonlarda bulunmasının da bu dönemde başlaması dikkat çekicidir.

Bugün Kafkaslar ile Ortadoğu arasındaki bölgelerarası etkileşim daha da tebarüz etmiş bulunmaktadır. Bu etkileşim alanının eksenini Doğu Anadolu'dan Körfez'e inerek Kafkasya'yı Hint açık denizine bağlayan Mezopotamya-Basra hattı oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin kontrolündeki Kuzey Mezopotamya ile Irak'ın kontrolündeki Güney Mezopotamya arasındaki ilişki yeni boyutlar kazanmış bulunmaktadır. Kuzey ve Güney Mezopotamya

arasında süregelen ve Akad-Sümer, Asur-Babil, Bizans-Sasanî, Bizans-Selçuklu, Osmanlı-İran ilişkilerinde görülen tarihî çelişki ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi yeni bir nitelik ile tekrar tarih sahnesine çıkmış bulunmaktadır.

Hazar petrolleri-Mezopotamya su havzası ve GAP-Musul ve Basra petrol bölgeleri, bu geçiş hattı üzerinde petrol-su-petrol dengesinden oluşan yeni bir bağımlılık ilişkisi doğurmuştur. Körfez krizinden sonra tırmanışa geçen PKK terörü biraz da bu jeoekonomik bağımlılık ilişkisinin ürünüdür. Kafkaslar-Doğu Anadolu-Mezopotamya havzalarının en kolay geçiş yolu Suriye üzerindendir. Yüksek dağlarla kaplı Irak sınırı ve Kuzey Irak ise I. Dünya Savaşının olağanüstü şartlarında ortaya çıkan ve bu havzayı sunî bir şekilde bölen arızî bir alternatif konumundadır. Kendisi petrol kaynakları açısından fakir olan Suriye bu geçiş bölgesi niteliği ile önem taşırken, Irak jeoekonomik kaynak hattının en önemli merkezi konumundadır. Türkiye, Suriye ve Irak ile olan ikili ilişkilerini de kapsayan bir bölge stratejisi geliştirirken Kafkaslar ile Ortadoğu arasındaki Mezopotamya-Basra eksenli geçiş hattının geleceği ile ilgili planları da gözetmek zorundadır.

b. Doğu Akdeniz Hattı ve Türkiye-Suriye İlişkileri

Kafkaslar-Ortadoğu-Balkanlar yakın kuşağının Türkiye açısından ikinci önemli kesişim bölgesi Doğu Akdeniz'dir. Türkiye artık birbirinden soyutlanmış Ege ve Kıbrıs gibi problem alanlarını da içine alan bir Doğu Akdeniz politikası geliştirmek ve bu politikayı Türk-Yunan ilişkilerinin kısır dengesinin ötesinde düşünmek zorundadır. Doğu Akdeniz politikası Karadeniz-Boğazlar-Ege hattını da, Adriyatik-Girit-Kıbrıs hattını da, Ortadoğu merkezini kuşatan Süveyş-Kızıldeniz-Basra hattını da ve nihayet Bakü (Hazar)-Ceyhan hattını da kuşatan bir deniz stratejisine dayanmak zorundadır. Artık Hazar-Karadeniz-Ege-Adriyatik-Doğu Akdeniz-Kızıldeniz-Basra yakın deniz havzasındaki her gelişme bir diğeri ile kaçınılmaz bir bağımlılık ilişkisine sahiptir ve Doğu Akdeniz bu ilişkilerin merkezinde yer almaktadır.

Türkiye-Suriye ilişkisi de Doğu Akdeniz politikası ve dengeleri açısından özel bir öneme sahiptir. Kendisi de Doğu-Akdeniz merkezli bir tür Levant stratejisi geliştirmeye çalışan Suriye'ye yönelik politika, doğu-batı ekseninde İskenderun Körfezinden Adriyatik'e,

kuzey-güney ekseninde Boğazlar'dan Süveyş'e uzanan Doğu Akdeniz ile ilgili stratejik planlamanın kaçınılmaz bir parçasını oluşturmaktadır ve bu yönüyle ikili ilişkiler yanında bölgesel ilişkiler zemininin karşılıklı dengelerini de gözetmek zorundadır.

Türkiye, Yunanistan, İsrail, Mısır, Suriye ve hatta Libya ve İtalya arasındaki ilişkiler artık bu bölgesel konjonktürün bir parçası olarak gelişecektir. Balkanlar ve Ortadoğu bölgesinin iç hatlarında ortaya çıkan bunalımlar ve ikili ve çok taraflı denge ilişkileri de etkilerini Doğu Akdeniz kuşağına yansıtacaktır. Türkiye-İsrail ilişkisinin Suriye-Yunanistan ilişkisi ile bir denkleme oturması, Doğu Akdeniz merkezli bu yeni jeostratejinin bir ürünüdür. İtalya'nın PKK terörünün tırmandığı dönemlerde sözde Kürt parlamentosuna sağladığı destek de, Kaddafi'nin dengesiz gibi görünen çıkışları da, bu denklem içinde bir yere oturmaktadır.

Bu yeni denklemde bundan sonra kalıcı ittifak ilişkilerinden çok dinamik denge ilişkileri devrede olacaktır. Aktörler de bu anlamda kendi çıkarlarını önceleyen değişken ve dinamik bir politika takip edeceklerdir. Türkiye ile ittifak ilişkisine giren İsrail'in bir taraftan da Suriye ile Ortadoğu Barış Süreci içindeki ilişkisinin kapılarını açık tutmaya çalışması, Türkiye ile Suriye arasındaki su problemini Ortadoğu Barış Sürecindeki faktörler arasına yerleştirmesi ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile silah alışverişi içinde olması dikkat çekicidir. İsrail'in Türkiye ile Suriye arasındaki Öcalan krizi sürecinde takip ettiği bilinçli sessizlik politikası da bölgesel dengelerdeki hassas seyrin bir sonucudur.

Bundan sonra bölgede atılan her adım dinamik bir karşı dengenin oluşmasına yol açacaktır. Türkiye de bu çerçevede kalıcı gerginlik ve ittifak politikalarından çok denge denklemlerinin kısa dönemli seyirlerinde dahi aktif olarak tavır sergileyen müdahil bir aktör tavrına yönelmelidir. Ortadoğu Barış Süreci de bu çerçevede sadece bir Arap-İsrail anlaşmazlığı olarak görülmemeli ve Türkiye'nin bölgesel politikasının içinde yeni bir anlam kazanmalıdır. Bu sürecin daha önceki safhalarında gözlemci olarak dahi bulunmayan Türkiye'nin süreç içinde daha aktif bir rol benimsemesi sadece bölgesel etkinlik açısından değil, Türkiye'nin güvenlik parametreleri açısından da önemlidir; çünkü bu yeni dinamik konjonktürde Kıbrıs, Filistin ve Kürt meselelerinin birbirlerini etkile-

me biçimleri de değişecektir. Rusya'nın S-300 füzelerini Kıbrıs'a yerleştirme planı Kıbrıs'ı artık ikili bir problem alanı olarak değil, bölgesel bir bunalım alanı olarak gösterme çabasına dayanıyordu. Rusya bu adımla aslında kendi petrol stratejisine büyük darbe vuracak olan Bakü-Ceyhan hattının iniş noktasında kronik bir bunalım yaratarak Doğu Akdeniz'i petrol geçiş bölgelerinin dışına itmeye çalışmaktaydı. Son Türkiye-Suriye gerginliğinin petrol boru hatlarının tartışılacağı konsorsiyum toplantısının hemen öncesine rastlaması bu açıdan ciddi bir zamanlama zaafı doğurmuştur.

Bütün bu dengeler gözetildiğinde Türkiye, Suriye ile olan ilişkilerini daha büyük ölçekli bir Doğu Akdeniz politikasının ve bu politikanın dayandığı bir deniz stratejisinin parçası olarak değerlendirmeli ve bölge ile doğrudan ve dolaylı ilgili bunalım alanları ve denge politikalarını birlikte ele almalıdır. Bu açıdan Türkiye'nin manevra alanını daraltacak kalıcı ikili kutuplardan kaçınarak oluşabilecek karşı denge grupları engellenmeli ve mümkün olan en geniş alanda bölgesel politikalar geliştirilmeye çalışılmalıdır.

Bu genel ilkeye karşılık Türkiye-Suriye ilişkilerinin gerek Soğuk Savaş süresince gerekse Soğuk Savaş sonrası dönemde süregelen ve Öcalan krizinde bir değişim gözlenmekle birlikte tekrar eski rotasına oturan seyri, iki komşu ülke arasında benzeri az görülecek ve hiçbir rasyonel diplomasi anlayışına sığmayacak bir atalet ve inisiyatifsizlik örneği oluşturmaktadır. Her iki ülke de bir diğerinin en uzun kara sınırına sahiptir ve Türkiye Suriye'nin kuzeye ve batıya, Suriye de Türkiye'nin güneye açılan kapısı niteliğindedir. Şu anda bir çatışma alanı olarak görülen ortak su havzaları kullanımı yanında tarım, ticaret ve ulaşım alanlarında olağanüstü bir ilişki potansiyeli mevcuttur.

Açık coğrafî, ekonomik ve jeopolitik zorunluluklara rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler sürekli birinci raundu oynanan ve boksörlerin karşılıklı olarak birbirlerini tarttıkları bir boks maçını andırmaktadır. Bu karşılıklı tartma psikolojisi iki ülke arasındaki diplomasinin temel ve değişmez niteliği halini almıştır; taraflar ne birbirleri ile yakın bir çatışma alanına girmekte ne de raundu bitirip dostça yeni bir ilişki dönemi başlatmaktadırlar. Bu nedenledir ki, bırakın geniş ve kapsamlı bir savaşı hiçbir sıcak çatışma dahi yaşamamış olan bu iki ülke arasındaki ilişkiler, her ikisinin ayrı ayrı ça-

tuştıkları ülkelerle olan ilişkilerden daha alt düzeyde kalmıştır. Bugün Türkiye-Yunanistan, İsrail-Suriye ilişkilerindeki temas ve diplomatik çeşitlilik Türkiye-Suriye ilişkilerinden daha fazladır.

Tarafların bu psikolojilerinin ve diplomatik ataletlerinin farkında olan diğer taraflar ise bu durumu sonuna kadar istismar etmekte ve tarafları ikili, üçlü maçlarda zayıf ve edilgen bir müttefik olarak yanlarında tutmaya çalışmaktadırlar. İsrail'in Türkiye, Yunanistan'ın Suriye politikaları bitmez tükenmez Türkiye-Suriye gerginliğinin her iki tarafı da yıprattığı durumlarda ivme kazanmaktadır.

Ortak tehdit algılaması ile girilen ittifak ilişkilerinde kârlı çıkan taraf, bu ortak tehdidin manevra alanını daralttığı müttefiki mahkum durumda bırakan taraf olmaktadır. Türkiye-Suriye ilişkilerindeki gerginliğin Türkiye'yi sıkboğaz ettiği alanlarda İsrail, Suriye'yi sıkboğaz ettiği alanlarda ise Yunanistan ortak tehdit tanımlamasından kaynaklanan ittifakı daha etkin bir şekilde kullanan taraf olmaktadır. İsrail'in, Türkiye ile Suriye arasındaki su ihtilafını Ortadoğu Barış Süreci içine katarak Golan tepelerindeki su kaynaklarının İsrail'in denetimine bırakılması karşılığında Suriye'nin kaybedeceği su potansiyelinin Türkiye'den karşılanması fikrini İsrail-Suriye görüşmelerinde ortaya atması da, Yunanistan'ın Türkiye-Suriye gerginliğini kullanarak Kıbrıs konusunda Arap alemini nötralize etme çabaları da, bu ittifakların etken tarafı olma pozisyonunun ürünüdür. Türkiye ile Suriye arasındaki diyalogsuzluk sürdükçe kazanan taraflar Yunanistan ve İsrail olacaktır.

Potansiyeli takriben denk olan dost komşularla diplomasi yürütmek ve gücü yoklanabilen düşman taraflarla savaş yapmak kolaydır. Zor diplomasi, potansiyeli denk olmayan dostlarla girişilen ittifak ilişkilerinde ve mayınlı alanda seyreden gergin komşuluklarda; zor savaş da gücü tam bilinemeyen düşmanlarla ve aniden saf değiştirerek düşman haline gelmiş, dost bilinen müttefiklerle yapılan savaşlarda sözkonusu olur. Türkiye'nin diplomatik başarısı Pakistan'la ya da Çin'le yürütülen ilişkilerde değil, Yunanistan'la, Suriye'yle, İran'la, ABD ve Almanya ile yürütülen ilişkilerde belli olur.

Sık sık gündeme getirilen ve özellikle bölgesel bunalım dönemlerinde gündemde tutulan su meselesinin Suriye ile doğru-

dan aktif bir çatışma alanı doğurma ihtimali düşüktür, çünkü Suriye Türkiye ile savaşı göze alarak su meselesinde mesafe alamayacağının farkındadır. Her şeyden önce iki ülke arasındaki askerî denge ve jeopolitik konum Suriye'nin aleyhindedir ve hiçbir sıcak çatışma Fırat ile Dicle'yi Türkiye'nin denetimi dışına çıkaracak sonuçlar doğurmaz.

Su meselesi Suriye açısından ancak ve ancak bir diplomatik baskı unsuru olarak belli aralıklarla gündeme gelebilir. Ama Suriye-Türkiye arasındaki gerginlik başka sebeplerle ilgili olarak daha fazla tırmanış gösterebilir, ki bu da doğrudan ne Türkiye ne de Suriye ile alakalıdır. Böylesi bir çatışma su meselesini belli aralıkla ortaya çıkaran ikinci unsur ile ilgilidir. Su meselesinde zamanlamayı belirleyen ikinci ana unsur Türkiye'nin Balkanlar ve Kafkaslar'la ilgili dikkatinin yoğunlaşmasıdır. Türkiye'de bu bölgelere yönelik yoğun bir ilgi uyandığı dönemlerde ya da bu bölgelerle ilgili bazı diplomatik hamlelerin gerektiği dönemlerde güney tehlikesi ve su meselesi gündeme getirilmektedir. Türkiye'nin diplomatik ve askerî dikkatinin Balkanlar ve Kafkaslar'dan çekilmesi gerektiği zamanlarda Suriye-Türkiye ilişkilerindeki gerginlik tekrar tırmanışa geçmektedir.

Bir komşuyu yok saymak ya da sürekli bir gerginlik diplomasisi yürütmek aslında bir zaafın işaretidir. Gergin ilişkilerde inisiyatif kullanabilen taraf aynı zamanda kendine güvendiğini ve gücünden şüphe etmediğini de göstermiş olur. Türkiye-Suriye ilişkilerinin özellikle ekonomik alanda geliştirilmesi, kabına sığamayan Anadolu potansiyelinin tabiî uzantısı şeklindeki güney alanlarına daha etkin bir şekilde nüfuz etmesini sağlayacaktır. Ekonomik alışverişin önündeki engellerin kalkması Konya, Kayseri ve Adana'dan Kahramanmaraş ve Gaziantep istikametine doğru gelişen ekonomik dinamizm alanının sınır ötesi bir nitelik kazanarak Halep ve Şam'a hatta daha da güneye doğru genişlemesine yol açacaktır. Gergin siyasî ilişkilerin en etkili ilacı ortak ekonomik çıkar alanının oluşturulmasıdır.

Türkiye'nin güney komşularıyla ilişkileri Ortadoğu bölgesinin iç dengeleri açısından da önem taşımaktadır. Daha önce de vurguladığımız gibi, Ortadoğu'nun tarihî güç eksenleri Anadolu/Kuzey

Mezopotamya havzası (Türkiye), Nil/Suveyş havzası (Mısır) ve Güney Mezopotamya-İran havzası (İran) dış üçgeninden oluşmaktadır. Suriye-Irak-Suudi Arabistan iç üçgeni bu dış üçgenin dengelerine göre şekillenmektedir.

İsrail'in bölgeye yabancı niteliğine rağmen Ortadoğu'da tutunabilmesi de bu dengeleri etkin bir şekilde takip ve yönlendirme becerisinden kaynaklanmaktadır. İran-Irak Savaşı süresince oluşan İran-Suriye ve Irak-Mısır-Suudi Arabistan ittifakları bu dengelerin ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Son Suriye bunalımında Mısır ve İran'ın hemen devreye girmesi de bu dengelerin bir ürünüdür. Dolayısıyla Türkiye'nin gerek Suriye, gerek İsrail gerekse diğer bölge ülkeleriyle olan ikili ilişkilerinde takip edilecek politikada bu dengelerin mutlak surette gözönünde bulundurulması gerekmektedir.

Bu üçlü yapılanma içinde Irak ve Suriye politikaları kaçınılmaz bir şekilde Mısır ve İran politikalarını da devreye sokacaktır. Türkiye-İran-Irak üçgeni Mezopotamya-Basra hattının, Türkiye-Suriye-Mısır üçgeni Doğu Akdeniz hattının iç dinamiklerini belirleyen dengeler oluşturmaktadır. Bu üçlü ilişkilerde Türkiye dışlanan ve yalnızlaşan taraf olmamaya azamî özeni göstermek zorundadır. Bu ülkelerin hemen hemen tamamıyla bunalımlı ilişkiler sürdüren ve doğrudan ya da dolaylı savaş yaşayan İsrail dahi bu üçlü dengeleri son derece etkin bir diplomasi ile gözetmektedir.

Türkiye hangi gerekçe ile olursa olsun bu üçlü dengelerde ikili kutuplarla karşı karşıya kalmayacak bir esneklik içinde olmalıdır. Türkiye'nin önemli ekonomik avantajlar da elde ettiği İran-Irak Savaşı süresince takip ettiği aktif tarafsızlık politikasının başarısı bu üçlü dengeyi son derece iyi takip etmiş olmasındandır. Ne kadar güçlü olursa olsun hiçbir ülke Ortadoğu'daki bu hassas üçlü dengelerde yalnız kalmanın yükünü kaldıramaz. Irak'ın gerek İran gerekse Kuveyt savaşlarında hesap edemediği temel unsur budur ve askerî üstünlük bu unsurun doğurduğu diplomatik esneklik zaafını ortadan kaldıramamıştır. Ortadoğu'da diplomatik esneklik altyapısından yoksun hiçbir askerî üstünlük kalıcı bir zafer getiremez.

3. Türk-Arap İlişkileri Açısından Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

a. Tarihî/Psikolojik Arkaplan

Türk-Arap ilişkileri gibi çok köklü tarihî derinliği haiz ilişkilerin güncel stratejik dengeler içindeki seyrini tahlil etmek için sadece varolan siyasî parametreleri değil, bu siyasî parametrelerin ortaya çıktığı zemini de çok yönlü bir şekilde ele almak gerekir. Özellikle stratejik zihniyeti belirleyen tarihî, psikolojik ve sosyokültürel unsurları gözönünde bulundurmayan bir tahlil, mekanik bir güç tahlili olmanın ötesine geçemez.

Bugünkü ilişkileri olumlu ve olumsuz yönde etkileyen tarihî arkaplanı ile Türk-Arap ilişkileri kültür-siyaset etkileşimleri açısından tarihte az görülen dinamik bir seyir takip etmiştir. Benzer bir etkileşim Avrupa'da Germen-Roma, Asya'da ise Japon-Çin ilişkilerinde sözkonusu olmuştur. Siyasî yapılanma açısından daha dinamik ve hareketli toplulukları oluşturan Germenlerin Roma'nın Hristiyanlığını, Japonların Çin'in Budizmini kültürü belirleyen bir din ve dünya görüşü olarak almaları gibi, Orta Asya'dan hareketli ve dinamik siyasî kitleler olarak o dönem Arap egemenliğinde olan bölgelere giren Türkler de İslamiyet'i benimseyerek çok yönlü bir medeniyet dönüşüm süreci içine girmişlerdir. Nasıl Hristiyanlık Germenlerin, Budizm Japonların tarihî kimliğini bir medeniyet idrakine dönüştürmüşse İslamiyet de Türklerin daha sonra kuracakları Selçuklu, Babür ve Osmanlı gibi büyük ölçekli siyasî yapıların medeniyet temelini oluşturmuştur.

Arapların Emevî ve Abbasî dönemlerinde ortaya koydukları kültürel birikim bu medeniyet yapısına intikal ederken Türklerin Asya-derinlikli siyasî/askerî dinamizmi ve örgütlenme becerileri bütün Arap coğrafyasını etkilemiştir. İran'ın köklü birikiminin izlerini de taşıyan bu etkileşim Osmanlı Devleti'nin kültür ve siyaset dokusunu belirlemiştir. Bugün Arap coğrafyasının başkentleri olarak görülen Kahire, Şam ve Bağdat gibi şehirler hâlâ Osmanlı-Türk izlerini barındırır. Buna karşılık İstanbul'da zirveye ulaşan hat sanatı Arap yazısının sanat zerafetine bürünmüş şeklidir. Urfa, Konya ve Bursa gibi klasik Türk şehirleri de Arap coğrafyasında kalan benzer şehirlerle şehir dokusu itibariyle bir kültür bütünlüğünü sürdüregelmişlerdir.

Bu ortak etkileşim alanı Fransız Devrimi ile yaşanan ulusçuluk akımlarının Osmanlı kültür-siyaset coğrafyasında yol açtığı idrak parçalanması ile zayıflamıştır. Ulus-devlet oluşum sürecinin getirdiği ulusal kimlik ve siyaset yapılanması ihtiyacı, bu parçalanmayı bir tür "öteki" algılamasının doğuşuna zemin teşkil edecek bir psikolojik tepkiye dönüştürmüştür. Sömürgeci güçlerin etkisi ve I. Dünya Savaşında yaşanan gelişmeler bu algılamayı tahrik etmiştir. Bu dönemden itibaren Türk milliyetçileri bağımsız bir Türk kültürünün oluşabilmesi için Arap tesirinden kurtulmayı olmazsa olmaz şart olarak görmeye; Arap milliyetçileri ise Arapların tekrar siyaset sahnesine dönüşünün Türk siyasetinin etkisinden arınmakla mümkün olabileceği kanaatini bir önkabul olarak benimsemeye başlamışlardır. Bu çerçevede Türk entellektüelleri Arap etkisinde geliştiği varsayılan Selçuklu-Osmanlı birikimini atlayarak İslam-öncesi Türk kültürü ile moderniteyi irtibatlandırmaya çalışırken, Arap entellektüelleri Arap dünyasının baskı altında tutulduğunu düşündükleri Selçuklu-Osmanlı dönemlerini atlayarak Emevî-Abbasî dönemine atfen yeni bir siyasal yapı ve kültür oluşturmaya çalışmışlardır.

Özellikle I. Dünya Savaşından sonra Arap-yoğunluklu topraklardaki Türk idaresinin sona ermesi ve sömürge idarelerinin kurduğu eğitim sürecinde yetişen Arap eliti -ki bugün Arap siyasetinin yaşlı temsilcileri bu nesle mensuptur- Selçuklu-Osmanlı dönemlerini Arapların tarih sahnesinden itildiği, dolayısıyla da yaşanan gelişmeleri takip edemediği bir tarih dilimi olarak görmeye başlamışlardır. Bu nesil Arap entellektüelleri için 1258'de Bağdat'ın düşerek Abbasî Devleti'nin fiilen yok olduğu tarih ile modern Arap milliyetçiliğinin ve Arap ulus-devletlerinin doğduğu tarih arasındaki dönem, özellikle de Osmanlı egemenliğindeki (1516-1918) dönem tarih idrakinin dışına itilmiştir. Albert Hourani bu açmazın Arap tarih bilinci üzerindeki tarihsizleşme etkisini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır: "Arap tarihi ile ilgili eski kitaplarda bu dönemle (1516-1918) ilgili fazla bir şey bulamazsınız. Ben bir keresinde bu Arap tarihlerinden birinin yazarına bu dönemi niçin kitabının dışında bıraktığını sorduğumda, bu asırlarda aslında bir

Arap tarihinin fiilen olmadığı gerekçesini ileri sürmüştü."[8] Bu bakış açısında, Osmanlı egemenliği olmasaydı Arap dünyasının yıkıcı Batı sömürgeciliği ile belki de birkaç asır önce yüzleşmek zorunda kalacağı ve muhtemelen de aynı dönemde sömürgeci idareler altında kalan diğer birçok bölge gibi yoğun bir tasfiyeden geçeği ihtimali gözardı edilmektedir. Osmanlı egemenliğinin Arap dünyasının gelişmesini engelleyen sömürgeci bir yapı değil, bu asırlarda dünyanın değişik bölgelerinin bir kasırga gibi kültür tasfiyesinden geçiren Batı sömürgeciliği karşısında koruyucu bir kalkan olduğu anlaşılmaksızın sömürge eğitiminden geçen Arap entellektüellerindeki anti-Osmanlı imajını kırmak çok güçtür.

Yaklaşık dokuz asırlık Selçuklu-Osmanlı asırlarını tarih idrakinin dışına iten her iki tepki de bir tür "tarihsizleşme" problematiğini beraberinde getirmiştir.[9] Bu yaklaşım biçimleri Batı'daki ulus-devlet oluşum tecrübesini de yeterince izleyememenin sonucunda tepki uçları haline dönüşmüşlerdir. Bu yaklaşımın aksine Roma ve Vatikan'ı bünyesinde barındıran İtalya'nın ulus-devlet oluşumu da, Germen unsurları bünyesinde barındıran Almanya'nın ulus-devlet haline dönüşmesi de ortak Kutsal Roma-Germen tarihî tecrübe birikimini reddederek değil, gerek kültürel gerekse kurumsal düzlemde bu tarihî tecrübe birikimini kullanarak gerçekleşebilmiştir.

Selçuklu-Osmanlı birikimlerinin modernleşme önünde bir engel teşkil ettiği konusunda ittifak eden her iki tepki de bir diğerinin kendisi üzerindeki etkisini modernleşememenin gerekçesi olarak görmüşlerdir. Bu dönem Türk seçkinleri için modernleşememenin önündeki engel Arap etkisindeki kültür birikimidir, dolayısıyla da bu birikimi temsil eden coğrafyanın tesirinden kurtulmadan modernleşmek mümkün olamaz. Bu nedenledir ki, genelde Türk seçkinlerindeki Ortadoğu imajı kültürel yönüyle terkedilmesi ge-

• • • •

8 Albert Hourani, "The Ottoman Background of the Modern Middle East", der. Kemal Karpat, *The Ottoman State and Its Place in World History*, Leiden: Brill, 1974, s. 61.

9 Ulus-devlet oluşumundaki tarihî süreklilik problematiği ve Osmanlı tarihinin anlaşılması üzerindeki etkileri için bkz. Ahmet Davutoğlu, "Tarih idraki oluşumunda metodolojinin rolü: Medeniyetlerarası etkileşim açısından dünya tarihi ve Osmanlı", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 1999/2, S. 7, s. 1-63.

reken geri kalmışlığı temsil ederken, I. Dünya Savaşındaki tecrübelerden beslenen siyasî yönüyle de mümkün oldukça uzak durulması gereken bir askerî/siyasî risk alanıdır. Edebî formunu Falih Rıfkı'nın *Zeytindağı* romanında, popüler formunu *"Ne Arabın yüzü ne Şam'ın şekeri"* deyişinde bulan bu algılama biçimi Türk diplomatlarını, araştırmacılarını ve siyaset yapımcılarını öylesine etkilemiştir ki, bölgeye dönük tahliller hemen hemen tümüyle dış kaynaklardan beslenir olmuştur. Türkiye'nin bölgenin kültürüne, siyasetine ve iç dengelerine yabancılaşması, hatta bir ölçüde kopuşu, bölgedeki değişmelerin ritmini yakalama imkanını yok etmiş ve Arap imajı ile ilgili oluşan genel önkabuller dış politika yapımının merkezine yerleşmiştir.

Arap seçkinleri için ise Arapların modernleşememelerinin sebebi Araplar ile Batı arasında bir perde teşkil eden Türk bariyeridir, dolayısıyla da Arapların rüştünü ispat etmesi Türk etkisinden kopuşla mümkün olabilir. Dört asırlık Osmanlı hakimiyeti Ortadoğu'nun Türk olmayan unsurları arasında Doğu Avrupa uluslarının Almanlara, Doğu Asya topluluklarının Japonlara duydukları türden bir gizli hayranlıkla keskin red psikolojisini doğurmuştur. Arapların tarih sahnesine dönüşünü Türk etkisinden kopuşa bağlayan bu yaklaşım biçimi gizli bir kendini ispat dürtüsü ile birleşince karşı bir kopuşu beraberinde getirmiştir. Türkiye ile Suriye'nin coğrafî ve kültürel olarak bu kadar yakın olmakla birlikte diplomatik ve siyasî olarak bu derece birbirinden uzak oluşları, ancak ve ancak bu karşılıklı kopuş psikolojisi ile izah edilebilir. Bölge insanının duygusal karakteri bu karşılıklı kopuş psikolojilerinin rasyonel diplomasiyi baskı altına almasına yol açmakta ve karşılıklı çıkarları maksimize edebilecek ortak unsurlar dahi rasyonel bir müzakere süreci içinde görüşülememektedir.

Özellikle seçkinlerin bilinçaltlarını etkileyen bu karşılıklı algılama biçimlerinin oluşturduğu psikolojik engeller Türk-Arap ilişkilerinin diplomatik düzeydeki seyrini de, küresel ve bölgesel düzeydeki muhtemel katkılarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu etkilerin farkında olmakla birlikte rasyonel bir ilişki geliştirmeksizin Türk-Arap ilişkilerinin sağlıklı bir zemine kavuşması güçtür. Çok yakın bir döneme kadar devlet tecrübesine sahip olmayan ülkelerinin bu konuda psikolojik tepkilerle davranması mazur görü-

lebilir; ancak Türkiye gibi bölgede yaklaşık dört asırlık mutlak ve kesintisiz egemenlik kurmuş bir tarihî mirasa sahip bir devletin bu psikolojik engelleri aşarak bölgeyi bütün unsurlarıyla anlayabilen, tahlil edebilen, yönlendirebilen ve kuşatabilen bir stratejik yaklaşım biçimi geliştirmesi gerekir.

b. Ortadoğu Dengeleri ve Türk-Arap İlişkileri

I. Dünya Savaşında İngiltere'nin etkisiyle de tırmanarak yaşanan olumsuz tecrübeler ile bu tarih anlayışı birleşince Türkiye ile Ortadoğu'nun Arap unsuru arasındaki ilişkilerde meydana gelen bu kopuş psikolojisi iki dünya savaşı arasındaki dönemde birikerek ve artarak derinleşmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan çift kutuplu yapılanma bölgesel politikalarda oluşmaya başlayan bu karşıtlıkları besleyen sonuçlar doğurmuştur. Bu kopuş psikolojisi hem Türkiye'nin hem de II. Dünya Savaşından sonra sömürge devrimleri ile bağımsızlıklarını kazanan Arap ülkelerinin çift kutuplu blok yapılanmasına bölgesel politikalar açısından hazırlıksız yakalanmasına yol açmıştır.

II. Dünya Savaşından hemen sonra kuzeyden gelen Sovyet tehdidi baskısını derinden hisseden ve bu nedenle Batı Blokuna kayan Türkiye, Ortadoğu'da ortaya çıkan her yeni devletin muhtemel bir Sovyet müttefiki olmasının doğurabileceği kıskaca karşı psikolojik, diplomatik ve taktik hazırlığı iyi yapılmamış refleksler göstermiştir. Stratejik nitelikli bir bölgesel planlamadan çok bu blok-eksenli reflekslerin sonucunda İsrail'i ilk tanıyan ülkeler arasında yer alınması, Süveyş bunalımı konusunda takınılan tavır, Bağdat Paktı'nın kurulması ve Suriye ile savaşın eşiğine gelinen gerilim zaten varolan psikolojik birikimi siyasî bir karşı kutup algılamasına dönüştürmüştür. Bu dönemde Batı ülkelerine karşı anti-sömürgeci bir siyasî söylem ve mücadele geliştirmeye başlayan Arap kamuoyunda Türkiye bu kez sömürge ülkelerinin bölgedeki stratejik ortağı olarak görülmeye başlanmıştır. Türkiye'nin mensubu bulunduğu Batı Blokunun genel tercihleriyle uyumlu bir şekilde geliştirdiği bölge politikası sadece bölgeyle ilgili sonuçlar doğurmakla kalmamıştır. Anti-sömürgeci söylemi alternatif bir uluslararası siyasî bloklaşmanın merkezine yerleştiren ve çoğu sömürge devrimleri ile kurulmuş olan ülkelerden oluşan Bağlantısızlar Bloku nezdinde de ciddi bir itibar kaybına yol açan bu politika doğu-

nun ilk anti-sömürgeci bağımsızlık savaşını yapmış Türkiye için önemli bir uluslararası yalnızlaşma sürecine de sebep olmuştur.

Altmışlı yıllarda Türkiye'nin Kıbrıs, Arap ülkelerinin de Filistin ekseninde yaşadığı gelişmeler her iki tarafın da bölge politikalarını blok-eksenli küresel politikalardan ayrıştırmaları sonucunu doğurmuştur. 1964 Kıbrıs bunalımı esnasında ABD ile yaşanan gerginlik ve Johnson Mektubu Türkiye'nin tek-yönlü ve blok-eksenli dış politika yapılanmasında ciddi bir değişimin önünü açarken, 1967 Savaşında alınan yenilgiden sonra Nasır liderliğindeki Arap milliyetçiliğinin düşüşe geçmesi de Mısır başta olmak üzere radikal Arap ülkelerinin tavırlarını gözden geçirmelerine yol açmıştır.

Her iki tarafın iki ulusal mesele etrafında yaşadığı şoklar farklı yönlerde dış politika revizyonuna sebep olmuştur. Türkiye Johnson Mektubundan sonra bir taraftan SSCB ile ilişkilerini geliştirirken diğer taraftan ilerleyen yıllarda bu konuda BM'deki yalnızlığını giderebilmek için başta İKÖ üyesi ülkeler olmak üzere Bağlantısızlar Bloku ülkeleri nezdindeki ilişki boşluğunu giderici çabalar içine girmiştir. Arap ülkeleri de bir taraftan kendi aralarında farklı blok tercihlerinden doğan çelişkileri giderici adımlar atmaya, diğer taraftan da özellikle Mısır örneğinde olduğu gibi 1967 yenilgisinden kısmen sorumlu tuttukları SSCB ile ilişkileri gözden geçirmeye başlamışlardır.

Karşılıklı diplomatik destek ihtiyacının getirdiği pragmatik konjonktür tarihî/psikolojik engellerin devre dışı kalmasına yol açınca Türk-Arap ilişkileri yetmişli yıllarda iyileşme temayülüne girmiş, seksenli yılların başlarında ise yoğun ekonomik bağlantılarla ortak çıkar alanları oluşmaya başlamıştır. Türkiye ile Irak'ı ortak bir çıkarda biraraya getiren Kerkük-Yumurtalık boru hattı gibi projeler bu dönemin eseridir. Seksenli yılların ilk yarısında Mısır, Irak ve Suudi Arabistan gibi önemli Arap ülkeleri ile farklı eksenlerde ve farklı araçlarla geliştirdiği ilişkiler Türkiye'nin bölge üzerindeki etkinliğini artırmıştır. İran-Irak Savaşında takip ettiği aktif tarafsızlık politikası ile Irak üzerindeki etkinin artırılması, Camp David Anlaşmasından sonra diğer Arap ülkeleri tarafından dışlanan Mısır'ın tekrar İKÖ'ye dönüşünün sağlanması, İran-Irak Savaşı dolayısıyla güvenlik riski altında bulunan Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ile güvenlik bağlantılarının kurulması Türki-

ye'nin belki de I. Dünya Savaşındaki geri çekilişinden sonraki en etkin Ortadoğu politikasının doğuşunu sağlamıştır.

Ortadoğu'da yaşanan üç önemli gelişme bu trendin değişmesine yol açmıştır. İran-Irak Savaşının sona ermesi, Körfez Savaşı ve Barış Süreci. Bölge barışı için önemli bir adım olan ve Türkiye'nin de desteklediği İran ile Irak arasında yapılan ateşkes bölge-içi güç dengelerinde Irak lehine bir tablonun ortaya çıkmasına yol açtı. Irak, İran'a karşı ciddi bir askerî başarı sağlayamamasına rağmen Arap ülkelerinden gelen malî destek ve İran-karşıtı küresel güçlerden gelen silah desteği aracılığıyla savaş sonunda gerek Arap ülkeleri arasındaki dengeyi gerekse genel bölge dengelerini etkileyebilecek bir silah stokuna sahip oldu. Irak'ın lehine ortaya çıkan bu güç dengesizliği bir taraftan İran'a karşı süren uzun savaşta Irak'ı Arap dünyasının koruyucu kalkanı gibi gören Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye gibi ülkeleri tedirgin ederken, bu ülkeyle doğrudan sınırı bulunan ve savaş süresince bu sınır boyunda ortaya çıkan boşluklardan mustarip olan Türkiye'yi de yeni bir denge arayışına yöneltti. Bu dönemde tırmandırılan su meselesi ve güney tehdidi tanımlamaları Doğu Bloku ülkelerindeki değişim ile birleşince Türkiye'nin dikkatleri kuzeyden güneye çevrilmiş oldu. Bu dönemde PKK teröründe gözlenen artış ve PKK'nın Suriye'de barınıyor olması da güneyden gelen tehdit algılamalarını pekiştiren bir etki yaptı.

Irak'ın, elindeki silah stokunu Kuveyt üzerinden kalıcı bir jeopolitik ve ekonomi-politik ranta çevirme teşebbüsünün tetiklediği II. Körfez Savaşı Türkiye'nin bölge politikaları ve Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinde önemli etkiler yapmıştır. Herşeyden önce bu savaş küresel dengeler ile bölgesel dengeler arasındaki etkileşimi maksimum düzeye çıkarmıştır. Bu da başta Türkiye olmak üzere küresel dengeleri gözetme zorunluluğu hisseden ülkelerin bölgesel manevra alanlarını daraltmıştır. Türkiye'nin uluslararası koalisyonun liderliğini üstlenen ABD'den daha talep gelmeden boru hattını kapatması ve İncirlik üssünü askerî operasyonlara açması yanında üst düzeyde ofansif bir söylem benimsemesi Arap dünyasında ellili yıllarda oluşan, Batılı güçlerin desteğiyle Ortadoğu'da operasyonlara girişen Türkiye imajını tekrar uyandırmıştır. Irak'ın oluşturduğu tehditten tedirgin olan Arap ülkeleri bile bu durumdan rahatsızlık duymuşlardır.

Bu savaş sonucunda Irak'ın fiilen üçe bölünmesinin kuzeyde ciddi bir güç boşluğu doğurması ve Türkiye için Türk-Irak sınırını sadece dış güvenlik için değil, iç güvenlik için de hassas bir hat haline dönüştürmesi karşılıklı güvensizliği daha da pekiştirmiştir. Bu hattın PKK sızmaları ile içe doğru, Türkiye'nin karşı müdahaleleri ile de Irak derinliğine doğru esnemeye başlaması Türkiye-Irak sınırını sadece iki ülke arasındaki sınır olarak değil, bir Türk-Arap sınırı olarak gören Arap ülkelerinin karşı tepkilerini doğurmaya başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Irak'ın cezalandırılmasına yönelik İncirlik çıkışlı her askerî operasyon Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki gerilimi artırıcı bir etki yapmıştır. Özellikle Irak'ın komşu Arap ülkelerine yönelik aktif tehdidinin bitmesinden sonra bu operasyonlara yönelik ortak Arap tepkileri operasyonu yapan ABD ve İngiltere dışında Türkiye'ye de yönelmeye başlamıştır. Bu anlamda Türkiye uluslararası hukuk ile cari jeopolitik konjonktür arasında ortaya çıkan belirsizliğin bölgesel faturasını üstlenmek zorunda bırakılmıştır. Türkiye'nin bu yolla uğradığı ekonomik kayıplar ve tırmanan iç güvenlik problemi ile ilgili stratejik tablonun merkezine yerleşmeye başlayan su meselesi Türkiye ile Arap dünyası arasındaki çıkar çatışmalarını artırıcı bir rol oynamıştır.

Böylesi bir konjonktürde başlayan Ortadoğu Barış Süreci Türk-Arap ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin bu sürecin merkezinde yer almaması ve bu sürecin özellikle ekonomik alanla ilgili toplantılarına dahi aktif bir üye olarak çağrılması Türkiye'nin bölge üzerindeki etkinliğini zayıflatmıştır. Türkiye'nin bu zayıflığı giderecek şekilde bütün bölgeyi kuşatacak projelere yönelmek yerine Barış Sürecinin sağladığı uygun konjonktürde İsrail ile yoğunlaşan ilişkilere girmesi, Türk-Arap ilişkilerindeki deklare edilmemiş gerilimi su yüzüne çıkarmıştır. Taktik gerekçelerle başlatılan İsrail ile ilişkilerin zamanla özellikle ortak güvenlik alanlarına yönelmesi, bu ilişkinin Arap ülkelerince stratejik bir ittifak gibi algılanması sonucunu doğurmuştur. İsrail ile üst düzeyde yürütülen temaslar Ortadoğu'da ABD destekli bir Türk-İsrail-Ürdün ekseni doğmakta olduğu yolundaki senaryolarla birleşince Türkiye ile zaten problemli ilişkileri olan Suriye gibi ülkelerin Arap kamuoyunu harekete geçirme şansı oluşmuştur.

Arap milliyetçiliğinin ellili yıllarda Batı sömürgecilerine, altmışlı ve yetmişli yıllarda İsrail'e, seksenli yıllarda İran'a yönelen tehdit algılaması doksanlı yılların ortalarında Türkiye'ye doğru yönelme riski taşımaya başlamıştır. 1996 yılındaki Arap Zirvesi bu yönelişin izlerini yansıtmıştır.

Arap dünyasındaki bunalımın Türkiye'nin de Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan yeni stratejik ortamı değerlendirme süreci içine girdiği bir dönemde yaşanmış olması, Türkiye-Suriye ve Türkiye-Irak ilişkilerinin yükselen bir ivme ile yeni bir dinamik ortama girmesi sonucunu doğurmuştur. Irak'ta ortaya çıkan boşluğun Kuzey Irak problemine endekslenen Irak politikasını, PKK terörü ve bu terörün sağladığı uluslararası desteğin bu faktöre indirgenen Suriye politikalarını devreye sokmuş bulunması, karşılıklı ilişkilerin gerilmesini tırmandırmıştır.

c. Ortadoğu ile İlgili Projeksiyonlar ve Türk-Arap İlişkilerinin Geleceği

Küresel ve bölgesel parametrelerin yeniden belirlendiği bir konjonktürde ve gerek Türkiye'nin gerekse bir bütün olarak ve tek tek Arap ülkelerinin ciddi bir dönüşüm süreci içinde bulunduğu bir dönemde Türk-Arap ilişkilerinin rasyonel bir zeminde tekrar kurulabilmesi sadece tarafların karşılıklı çıkarları açısından değil, bölgesel barış açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Böylesi rasyonel bir zemin herşeyden önce karşılıklı psikolojik rezervlerin aşılması, ortak bir bölge kaderi bilincinin yerleşmesi ve karşılıklı ilişkilerin küresel denge kaymalarının yönlendirmesine bırakılmaması ile mümkün olabilir.

Bu çerçevede Türkiye her şeyden önce Arap dünyasının nabzını sürekli tutabilen, Arap toplumların bünyesindeki sosyal, kültürel ve siyasal değişimin ritmini yakalayabilen bir bakış açısını diplomasinin ön hazırlık safhası olarak geliştirmek zorundadır. Mesela Hafız Esed sonrası Suriye'nin alacağı yeni şekil ancak ve ancak son yıllarda Suriye'de gözlenen sosyal değişme süreci anlaşılarak yorumlanabilir ve bu ülkeye yönelik diplomasi ancak böyle bir yorum üzerinde sağlıklı bir zemine kavuşabilir.

Böylesi bir hazırlık safhasında Arap toplumlarını tek bir kategoriye indirgeyen genellemeci ve yüzeysel yaklaşımdan kaçınılmalıdır. Böyle bir yaklaşım Fas'tan Umman'a, Irak'tan Sudan'a ka-

dar geniş bir coğrafyaya yayılan ve bu yaygın coğrafyada farklı kültürel/siyasî özellikler taşıyan toplumlar arasındaki önemli nüansların görülmesini ve değerlendirilmesini güçleştirirken Arap dünyasını bir blok olarak görme temayülü de karşı-milliyetçilik duygularını pekiştirmektedir.

Gelecekle ilgili projeksiyonlar açısından bakıldığında Türkiye'nin bölgesel politikaları açısından en tehlikeli konjonktür karşı-milliyetçilik akımlarının yükselmesidir. Özellikle büyük güçlerce desteklenen milliyetçilik hareketleri Türkiye'nin Ortadoğu politikası için en tehlikeli dış politika opsiyonu durumundadır. Milliyetçilik hareketlerinin yükseldiği bir Ortadoğu konjonktürü, Türkiye'nin bölgede doğrudan etki kurma yollarını kapatacak ve Türkiye'yi diğer aktörlere bağımlı politika oluşumlarına mahkum bırakacaktır. Türkiye'nin ellili ve altmışlı yıllarda bölgede yaşadığı yalnızlaşmanın arkaplanında, yükselen Arap milliyetçiliğinin izleri vardır. Türkiye'nin özellikle Arap milliyetçiliğinin tırmandığı bir Ortadoğu'da etkin olabilmesi demografik açıdan mümkün değildir. Milliyetçilik akımlarının ve etnik-temelli siyasî hareketlerin tırmandırılması Osmanlı bakiyesi bütün unsurları barındıran Türkiye'nin iç bütünlüğü açısından da büyük sakıncalar doğuracaktır.

Bunun içindir ki Türkiye'nin Arap ülkelerini Türkiye-karşıtı bir milliyetçilik potasında birleştirecek konjonktürlerden kaçınması gerekir. Suriye ile yaşanan bunalım esnasında sık sık gündeme getirilen Arap dünyasının bölünmüşlüğü ve etkisizliği görüşü doğru gibi görünse de, kendi içinde bölünmüş olan Arap ülkelerinin özellikle tepki hareketlerinde biraraya gelebildiği ve Bağlantısızlar Bloku başta olmak üzere birçok uluslararası forumu harekete geçirebildiği unutulmamalıdır. Uluslararası forumlarda Rum ve Ermeni lobisinden sonra Arap lobisini de karşısına alan bir Türkiye'nin etkin diplomasi takibinde önemli engellerle karşılaşacağı bir gerçektir.

İsrail ile çok hızlı bir süreçte ve yayılarak gelişen, bu yönüyle de iddia edildiği taktik ve sınırlı niteliğinden uzaklaşarak stratejik bir görünüm kazanan ilişkiler dolaylı olarak Arap milliyetçiliği dalgasının yükselmesine yardımcı olmuş bulunmaktadır. Ortadoğu Barış Süreci ile İsrail'in Arap ülkeleriyle olan ilişkileri kademeli bir düzelme seyrine girerken Türkiye'nin ilişkileri kademeli bir bozul-

ma trendi kazanmıştır. Türkiye-Suriye gerginliğinden sonra Suriye-İsrail barış görüşmelerinin başlaması bu hassas dengenin nasıl değişebileceğini gözler önüne sermiştir.

İsrail ile geliştirilen ilişkilerin gölgesinde Suriye ve Irak gibi Arap ülkeleri ile yaşanan ikili gerilimlerin bu ikili niteliğinden uzaklaşarak bütün Arap dünyasını karşısına alacak bir politikanın takibi, Türkiye'nin fiilen bölgeden dışlanması anlamına gelecektir. Ortadoğu politikasındaki en büyük risk geniş cepheli bir bloklaşma hareketinin karşısında yalnız kalmaktır. Kendisi de bir Arap ülkesi olan Mısır'ın Camp David Anlaşmasından sonra diğer Arap ülkeleri tarafından bir blok şeklinde dışlanmasının Mısır'ın bölgesel etkinliğini ne derece olumsuz etkilemiş olduğu unutulmamalıdır. Körfez Savaşından sonra bölgede tam bir yalnızlaşma yaşayan Irak örneği ise bölgedeki güçler dengesi parametrelerini dikkate almayan politikaların risk yönünü göstermektedir.

Muhtemel bir kutuplaşma ihtimalinin en önemli engelleyici tedbiri Arap ülkeleri ile teketek yürütülen ikili ilişkilerin çeşitlendirilerek ve karşılıklı çıkar alanlarını genişletecek şekilde derinleştirilerek geliştirilmesidir. Böylesi bir politika odaklaşmış tepkilerin getirebileceği riskleri azaltacaktır. Türkiye-Ürdün ilişkilerinin genel seyri ile Camp David sonrası Türkiye-Mısır ilişkileri diplomatik açıdan, Kerkük-Yumurtalık boru hattının devreye girmesinden İran-Irak Savaşının sonuna kadar olan dönemdeki Türkiye-Irak ilişkileri ile Kıbrıs bunalımı esnasında ve ortak müteahhitlik projelerinin yoğunlaştığı seksenli yıllardaki Türkiye-Libya ilişkileri de ortak çıkar alanları açısından ikili ilişkilerin rolünü gösteren önemli örnekler oluşturmaktadır.

Zarurî olarak ortaya çıkan bir kutuplaşma ihtimali karşısında bölgedeki Arap olmayan diğer Müslüman ülke olan İran ile ilişkilere özen gösterilmelidir. Türk-Arap ilişkilerinin tıkandığı noktada devreye girebilecek Türk-İran ilişkileri bölgesel yalnızlaşmayı azaltacak yegâne faktör durumundadır. Türkiye'nin, İsrail ile olan ilişkilerinin Türk-Arap-İran dengesinde Türkiye'nin yalnızlaşmasına yol açacak sonuçlar doğurmamasına dikkat etmesi, Suriye ve Irak politikalarını da kapsayan bölge politikalarının önemli bir unsuru konumundadır.

Türk-Arap ilişkilerinde dikkat edilmesi gereken diğer önemli bir husus küresel dengeler ile bölgesel konjonktür arasındaki iliş-

kinin karşılıklı kutuplaşmaya yol açacak şekilde istismar edilmesinin önüne geçilmesidir. Türkiye'nin Arap kamuoyu tarafından küresel dengelere dayalı başka ülkelerin hesaplarının pivot ülkesi gibi görülmesi, bu küresel aktörün kimliğinden bağımsız olarak Türkiye'nin bölgesel imajını ve etkinliğini zaafa uğratmaktadır. Türkiye bölgeye sonradan entegre olmuş bir ülke olmadığı gibi, konjonktürel davranma lüksü de olmayan bir ülkedir. Kısa-dönemli taktik hesaplar kalıcı stratejik imaj bozukluklarına yol açmamalıdır. Bölgedeki tarihî derinliği ve tecrübe birikimi Türkiye'nin herhangi küresel bir blokun ya da gücün bölgedeki uzantısı olduğu imajı ile ters düşmektedir. Arap kamuoyundaki Türkiye-karşıtı lobilerin istismarına açık böylesi bir imaj sadece Türk-Arap ilişkileri açısından değil, bölgesel etkinlik açısından da sakıncalıdır.

Bu tür olumsuz imaj oluşumlarının önüne geçilebilmesi herşeyden önce yatay iletişimin ve kamuoyu oluşturma mekanizmalarının etkin bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Genelde Ortadoğu'da, özelde Türk-Arap ilişkilerinde etkin olunmak isteniyorsa üst düzey diplomatik temaslardaki dikey etkinlik dışında yatay iletişim etkinliği de kazanılmak zorundadır.

4. Türkiye-İsrail İlişkilerinin Küresel ve Bölgesel Boyutları

Soğuk Savaş sonrası dönemde gerek bölgedeki genel dengeleri gerekse Türkiye'nin bölgedeki konumunu doğrudan ilgilendiren en önemli gelişmelerden birisi Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan hızlı ve kapsamlı gelişmelerdir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin İsrail'in kuruluşundan bu yana gelen süreçteki gelişmesine baktığımızda bu ilişkinin biri küresel diğeri bölgesel parametrelerle ilgili iki düzlemde seyrettiğini görmekteyiz.

a. Küresel Boyut

Küresel parametrelerin temelinde, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası konjonktürde İsrail'in bir devlet olarak ortaya çıkışını sağlayan uluslararası güç ekseni ile Türkiye'nin bu dönemde Sovyet tehdidi dolayısıyla yapmak zorunda olduğu blok tercihi arasındaki uyum yatmaktadır. İsrail'in bir bölge gücü olarak tarih sahnesine çıkışını incelediğimiz bölümde de vurguladığımız gibi bu ülkenin doğuşu temelde Atlantik (İngiltere-ABD) ekseninin

desteği ile sözkonusu olmuştur. Türkiye de II. Dünya Savaşında sözkonusu olan Sovyet tehdidini aynı eksen doğrultusunda stratejik bir tercih yaparak aşmıştır. Bu küresel eksen paralelliği İsrail açısından Türkiye'yi kaçınılmaz bir bölgesel partner konumuna getirirken, Türkiye bölgesel politika oluşumunda İsrail'in küresel bağlantılarını ve özellikle ABD bünyesindeki ve üzerindeki etkisini sürekli gözönünde bulundurmuştur.

Bu küresel eksen paralelliğinde İsrail'in bölgesel nitelikli bir ulus-devlet olma niteliğinden çok, başta ABD olmak üzere küresel güçler üzerinde baskı gücüne sahip uluslararası Yahudi lobisinin gücü etkili bir rol oynamıştır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye-İsrail ilişkileri Türkiye-ABD ilişkileri ile karşılıklı bir geçişkenlik özelliği taşımıştır. Özellikle Rum ve Ermeni lobilerinin Türkiye-karşıtı etkinlikleri, Yahudi lobisinin desteğini bir karşı-denge unsuru olarak gündeme getirmiştir. Yahudi lobisi de bu dengeleyici rolünü Türkiye-İsrail ilişkilerinin önünü açıcı şekilde kullanmaya özen göstermiştir.

İsrail'in ABD üzerindeki bu etkisinin küresel ve blok-içi faktörleri yan destek unsurları olarak harekete geçirmesi Türkiye'nin İsrail ile olan bölgesel nitelikli ilişkilerinde ciddi bir baskı unsuru oluşturmuştur. Bir taraftan bölgedeki Arap ülkelerinin taleplerinden, diğer taraftan da blok-içi etkilerden gelen bu çift yönlü baskı, Türkiye'nin bölgesel politikalarında denge arayışlarına ve dalgalanmalara yol açmıştır. Özellikle Sovyet baskısının yoğun ve bölgede sosyalist yayılma tehdidinin yüksek olduğu, dolayısıyla da blok-içi dayanışmanın önem kazandığı ellili yıllarda bu kısakaçtan kaynaklanan politika zigzagları dikkat çekici olmuştur.

1964 Kıbrıs bunalımı ve Johnson Mektubu ile başlayan ve yetmişli yılların ortalarında Amerikan ambargosu ile tırmanan süreçte Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan sıkıntılar Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerini de bir küresel parametre olarak etkilemiştir. Türkiye'nin bu dönemde SSCB ile özellikle ekonomik ilişkilere girmesi ve İsrail'in özellikle 1967 Savaşından sonra sadece Arap ülkelerince değil, başta Bağlantısızlar Bloku üyeleri olmak üzere Batı dışındaki bütün ülkelerce dışlanması Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerinde teenni ile davranmasına yol açmıştır. Petrol bunalımı ile daha da açıklık kazanan, İsrail'in Kudüs'ü *ebedî başşehir* ilan et-

mesi sonrasında ilişkilerin Türkiye tarafından ikinci katiplik düzeyine indirilmesi ile en üst düzeye çıkan bu yaklaşım biçimi küresel parametrelerin radikal bir değişikliğe uğradığı Soğuk Savaş sonrası dönemde terkedilmiştir.

Soğuk Savaşın sona ermesi ile ABD'nin tek süper güç niteliği kazanması ve bu niteliğini Körfez Savaşı ile Ortadoğu üzerinden deklare ederek *Yeni Dünya Düzeni* kavramını öne sürmesi, bu Yeni Dünya Düzeni ile birlikte Ortadoğu'da da yeni bir yapılanmaya gidileceği kanaatini pekiştirmiştir. Bu kanaat, Soğuk Savaş döneminde ABD ile olan blok ve ittifak ilişkileri, konjonktürel nitelikli düşük düzey sıkıntılara rağmen kesintisiz süren iki Ortadoğu ülkesi olan Türkiye ve İsrail'in bu düzenlemelerde mihver ülke konumunda olacakları ile ilgili beklenti ve senaryoların yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Ortadoğu Barış Sürecinin İsrail üzerindeki uluslararası blokajları kaldırması Soğuk Savaş döneminde yaşadığı çift yönlü baskı karşısında İsrail ile ilişkilerini genellikle deklare edilmemiş pozisyonlarda sürdüren Türkiye'nin daha rahat davranmasına yol açmıştır. İsrail ise Türkiye gibi Soğuk Savaş döneminde temel küresel blok tercihlerinde paralel davrandığı ülkelerle olan ilişkilerini derinleştirerek daha önce ele aldığımız yeni stratejisi için diplomatik ve ekonomi-politik açılımlar sağlamıştır. Öte yandan İsrail'in özellikle SSCB'nin boşalttığı alanlarda etkin bir politikaya yönelmesi, aynı alanlara yönelik doğal bir stratejik ilgi duyan Türkiye ile bu ülkenin Ortadoğu-dışı alanlarda da ABD-eksenli politikalarda işbirliği yapabileceği kanaatini yaygınlaştırmıştır.

Çabuk ve esnek nitelikli taktik hamlelerin yönlendirdiği dinamik güçler dengesinin seyrettiği uluslararası ilişkiler konjonktüründe, bu tarz sabit nitelikli ve stratejik görünümü statik bloklaşma görünümleri, zamanla bu görünümü veren aktörlerin hareket alanını daraltıcı bir etki yapar. Böylesi ittifak ilişkilerinde bu görünümü aşan esneklikte davranan aktörler kendi alanlarını açarken, özellikle deklaratif ve seremonyal nitelikli hamleler yapan aktörler bir alan daralması ile karşılaşırlar. Türkiye-İsrail ilişkilerinde de benzer sonuçlar ortaya çıkmış görünmektedir. İlişkilerin derinleştiği ilk dönemlerde her iki taraf için de küresel tercihler açısından uygun gibi görünen bu yöneliş zamanla diğer küresel ve

bölgesel aktörlerle ilişkiler açısından alternatif maliyetler oluşturmaya başlamıştır.

Bu ilişkinin sağladığı imkanlar İsrail açısından yeni alanlar açarken, ilişkilerin deklaratif, seremonyal, kimi zaman da ideolojik görünümlü boyutu Türkiye'nin diğer ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. ABD-İsrail-Türkiye üçgeni şeklinde formüle edilen yakınlaşma, Türkiye'nin başta AB olmak üzere Çin ve Rusya gibi diğer küresel aktörlerle olan ilişkilerinde belli rezervlerin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Öte yandan başta İKÖ olmak üzere Asya-Afrika grubu ülkelerle olan ilişkilerde de bu statik görünümlü diplomatik angajman belli bir yük oluşturmaya başlamıştır.

b. İsrail'in Bölgesel Stratejisi, Ortadoğu Barış Süreci ve Türkiye-İsrail İlişkileri

İsrail'in bölgedeki konumunu incelediğimiz bölümde de vurguladığımız gibi, bölgede kendini dar bir şeride hapsolmuş hisseden ve ciddi bir güvenlik problemi ile karşı karşıya olduğu gerçeğini stratejik parametrelerin merkezine yerleştiren İsrail için bölgedeki varlığın ve etkinliğin üç temel şartı olagelmiştir: (i) Uluslararası güvenlik desteğinin ve hukukî meşruiyet temelinin sağlanması, (ii) ilk planda bir Arap-İsrail problemi olarak algılanan Ortadoğu problematiğinde Arap-olmayan Ortadoğu unsurlarının aktif desteğinin ya da en azından pasif tarafsızlığının sağlanması, (iii) Arap ülkelerinin bir blok haline gelmesini önleyecek manevralarla Araplar arası dengelerin ritminin kontrol edilmesi.

Daha çok küresel boyut çerçevesinde ele aldığımız birinci şart özellikle ABD'nin aktif desteği ve uluslararası örgütleri bu destek çerçevesinde yönlendirmesi ile temin edilmiştir. İsrail aleyhine BM'de alınan birçok kararın ABD tarafından veto edilmesi bunun açık bir göstergesidir.

İkinci şart İsrail'in kuruluşundan beri sürdüregeldiği politikanın önemli bir unsurudur. İsrail'in kuruluşundan hemen sonra geliştirilen dış çevre (*Periphery Pact*) kavramı İsrail'in Arap ülkelerini çevreleyen İran, Türkiye ve Etiyopya gibi Arap olmayan ülkelerle yakın işbirliği içine girmesini öngörüyordu. O dönemde Ben Gurion'un Türkiye'yi gayriresmî ziyaretinde de öngörülen bu işbirliği o günden bu güne İsrail'in sürekli gözönünde bulundurdu-

ğu bir parametre olmuştur. Şah döneminde İran ile yürütülen yakın ilişkide de aynı yaklaşımın izleri vardır. Bu ülkelerin Arap ülkeleriyle yaşadığı çelişkiler bölgesel manevra alanı açısından İsrail için büyük bir önem taşımaktadır. Bu çerçevede İran'da Şah'ın düşmesi ile birlikte yaşanan gelişmeler İsrail'in bölgesel denge oluşturma çabalarında bir zaaf oluşturmuşsa da, Mısır Camp David Anlaşması ile diplomatik anlamda enterne edilmiş olduğu için İsrail'in total bir bölgesel risk ile karşı karşıya gelmesi sözkonusu olmamıştır.

Arap olmayan ülkelerle geliştirilen ilişkiler İsrail için özellikle daha dinamik konjonktürün hakim olduğu geçiş dönemlerinde göreceli olarak istikrarlı bölgesel politikalar oluşturabilmek açısından büyük bir önem taşımaktadır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan dinamik konjonktürde İsrail'in Körfez Savaşı ve Ortadoğu Barış Süreci ile oluşan son derece uygun konjonktürü de kullanarak Türkiye ile kademeli bir şekilde daha yakın işbirliğine yönelen adımları kararlı bir şekilde atması bu açıdan genel bölgesel strateji içinde süreklilik arzeden bir unsur niteliğindedir.

Bölgesel stratejinin üçüncü şartı olan Arap ülkelerinin bir blok haline gelmemesi ise gerek Arap politikasının iç dinamikleri, gerek uluslararası bağlantıların etkin kullanımı gerekse Arap ülkeleri arasındaki ikili ihtilaflar yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu bölümün başında ele aldığımız üçgen mekanizması dinamikleri İsrail tarafından son derece etkin bir diplomasi ve gerektiğinde reelpolitik güç kullanımı ile yönlendirilebilmiştir. Tek tek Arap ülkelerinin İsrail ile yürüttüğü ilişkilerin seyri bunun ilginç örnekleri ile yüklüdür. İsrail'in Ürdün ve Suudi Arabistan politikalarındaki İngiltere ve ABD bağlantılı süreklilik unsurları, bir dönem radikal Arap politikasının öncüleri olan Mısır ve FKÖ'nün İsrail ile doğrudan ilişkiler sathına çekilmesi esnasında uygulanan çok opsiyonlu diplomasi, İran için tehdit odağı haline gelen ve Arap dünyasında kitlesel hareketlenmeler doğurabilecek bir karizma oluşturan ellili yıllardaki Nasır Mısırının ve seksenli yılların sonlarındaki Saddam Irakının diğer kimi Arap ülkelerini de içine alan karşı koalisyonlarla etkisiz kılınması gibi politikalar bu açıdan dikkate şayan tecrübeler ve unsurlar ihtiva etmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde hızlı ve kapsamlı bir artış gösteren Türkiye-İsrail ilişkileri İsrail açısından bu üç dayanağı da güçlendiren etkiler yapmıştır. Bölgenin en önemli güçlerinden biri olan Türkiye'nin İsrail ile yakın ilişkilere girmesi İsrail'in uluslararası meşruiyet çabalarını güçlendirmiştir. Arap-olmayan dış çevre ülkelerinden birinin yakın stratejik işbirliği içine çekilmesi ve bunun Arap kamuoyunda doğurduğu Türkiye-karşıtı atmosfer, problemler yumağı olan Ortadoğu'daki tek çelişkili alanın İsrail-Arap ilişkileri olmadığını, Türk-Arap ilişkilerinde de benzer gerilimlerin yaşanabileceğini göstermesi bakımından dikkatlerin bölge sathına yayılmasını sağlamıştır. Üçüncü şart açısından da bakıldığında, Türkiye'ye yönelik takınılacak tavır Arap ülkeleri arasında da yeni taktik farklılaşmalara yol açmıştır. Kahire Zirvesinde yürütülen müzakereler bu farklılaşmaların izlerini yansıtmaktadır.

Buna karşılık Türkiye resmî deklarasyonlarda İsrail ile yürütülen ilişkilerin hiçbir üçüncü tarafa karşı olmadığını ısrarla vurgulayarak bu ilişkinin kendi alanını daraltmasını engellemeye çalışmıştır. Ancak ilişkilerin hızlı gelişme gösteren seyri ve kapsamı bu konudaki bölgesel tedirginliklerin aşılmasını engellemiştir. Bu ilişkinin PKK'yı destekleyen ve Yunanistan ile Türkiye-karşıtı bir bağlantı oluşturma çabasında olan Suriye'ye karşı taktik nitelikli olduğu, anti-terör istihbaratını güçlendirmeye yönelik olduğu, Türkiye'nin askerî modernizasyon projeleri için yeni imkanlar oluşturduğu gibi argümanların da Türkiye'nin doksanlı yılların sonuna doğru bölgedeki diplomatik manevra alanının daralmasını önlemediği aşikârdır. Bugün Arap ülkelerinden gelmesi muhtemel baskılar birçok Arap ülkesini Türkiye ile ilişkilerde mesafeli davranmaya yöneltmektedir. Bu tavır kademeli bir şekilde İslam Konferansı Örgütü'nün diğer üyelerine de yayılmaktadır ki, son İKÖ toplantısında Türkiye'nin genel sekreterlik için aday olmasına hemen hemen hiçbir destek bulunamamasında bu ilişkinin oluşturduğu psikolojik atmosferin önemli bir payı olmuştur.

Ayrıca bu ilişki Türkiye gibi bölgenin tarihî ve coğrafî derinliği haiz en güçlü ülkesinin Ortadoğu Barış Sürecinde etkin bir rol almasını sağlayamadığı gibi bu süreçte edilgen bir faktör gibi görülmesine de yol açmıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinin ilk safhasında bölgenin diğer aktörleri ile yaşanan gerilimi telafi edecek bir sonuç

da Türkiye'nin her iki taraf nezdinde de diplomatik ağırlık kazanan bir konum elde etmesiydi. Ancak bu da gerçekleşemedi. Türkiye Ortadoğu'nun yeniden şekillendirilmesi ile ilgili ekonomik ve siyasî muhtevalı toplantılarda merkezî bir rol almadığı gibi barış görüşmeleri sürecinde görüşü alınan bir konumda bile görülmedi. Bu konuda 2000 yılının Temmuz ayında gerçekleşen Barak-Arafat görüşmelerinden sonra ortaya çıkan uygun konjonktürün de çok iyi değerlendirilebildiğini söylemek güçtür.

Gerek Ortadoğu'nun yeniden yapılanması gerekse Türkiye-İsrail ilişkilerinin bu yapılanma içindeki yeri yeniden değerlendirme gerektiren unsurlar barındırmaktadır. Birincisi, Körfez Savaşı sonrası dönemde Ortadoğu'da ortaya çıkan Barış Süreci ve yeniden yapılanma çabalarında Türkiye'nin misyonu güvenlik ile ilgili konularla sınırlanmış gibi bir görüntü ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu yapılanmada Türkiye, güvenlik meselesi ile ilgili konularda aktif olarak gündemde tutulurken ekonomik konularda özellikle devre dışında bırakılmıştır. Irak, Suriye ve İran gibi ülkeleri denetim altında tutabilmek için, Çekiç Güç başta olmak üzere bölgedeki birçok güvenlik yapılanmasının maliyetini paylaşan Türkiye, Ortadoğu'nun ekonomik kaynaklarının yeniden dağıtılmasını planlayan ekonomik zirvelerde aktif bir şekilde yer almadığı gibi, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı gibi daha önceki kazanımlarını da kaybetmiştir.

Güvenlik maliyeti ile ekonomik çıkar arasındaki bu dengesizlik, Türkiye'nin Batı Bloku ile kurduğu ilişkilerin en temel özelliğidir. Geçmişte NATO'nun güney kanadının güvenlik yükünü taşıdığı halde uzun yıllar AB'nin ekonomik rantından uzakta tutulan Türkiye'nin, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Ortadoğu'da İsrail ve Batı ülkelerinin güvenlik yükünü paylaşan ama ekonomik kaynaklardan uzak tutulan bir konumda tutulmak istendiği kuşkusu uyanmaktadır. Ortadoğu'nun ekonomik kaynakları üzerinde şu veya bu şekilde söz hakkına sahip olmadan bu bölgede güvenlik jandarması rolüne soyunmak ve bu yolla kendi iç güvenliğini sağlamaya çalışmak, çok kolay görünen ama çok riskli bir oyundur. Türkiye, bu yeni Ortadoğu politikasında niçin ekonomik forumlardan çok güvenlik aranjmanları ile ilgili olarak devrede tutulduğunu sorgulamak zorundadır.

İkincisi, İsrail güvenlik meselesi ile ilgili olarak da kendi manevra alanını açık tutma becerisini göstermektedir. İsrail, bir taraftan Türkiye ile güvenlik işbirliği görüşmeleri yaparken diğer taraftan aynı günlerde Kıbrıs Rum Kesimi'ne uzaktan kumandalı casus uçakları, zırhlı piyade taşıyıcıları ve elektronik muhabere sistemleri satma teklifinde bulunmuştur. İsrail'in Rusya ve Fransa'dan sonra Kıbrıs Rum Kesimi'ne silah sağlamaya çalışan üçüncü önemli ülke olması dikkat çekicidir. Türkiye-Suriye gerginliği yaşandığı günlerde İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizmann'ın Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ne yaptığı resmî ziyaret hem Doğu Akdeniz'deki dengeler, hem bölgelerarası etkileşim hem de İsrail'in sürdüregeldiği diplomatik esneklik alanı açısından dikkat çekici özellikler taşımaktadır.

Bir İsrail cumhurbaşkanının Kıbrıs Rum Kesimi'ne gerçekleştirdiği ilk ziyaret olması bakımından da özel bir önemi bulunan bu temas bölgedeki diplomasi oyununun ne derece karmaşık bir labirent içinde seyretmek olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Weizmann bu gezide, Türkiye ile İsrail arasındaki askerî ve stratejik işbirliği konusundaki kaygılarını ve Rum halkının hissiyatını ifade eden Klerides'e cevaben üç temel vurguda bulunmuştur: 1. Türkiye-İsrail stratejik işbirliği ilişkisi kesinlikle Rum Yönetimine karşı bir nitelik taşımamakta ve bu çerçevede İsrail'e özel bir yükümlülük getirmemektedir. 2. Türkiye-Suriye gerginliğinin tırmanması durumunda da İsrail'den Suriye'ye yönelik herhangi bir ikinci cephe durumu sözkonusu olmayacaktır. 3. Kendi sıkıntıları ile uğraşan İsrail'in Türkiye ile Rum Kesimi arasında Kıbrıs'ta çözüme yönelik bir arabuluculuk girişiminde bulunması sözkonusu değildir.

Bu ifadeler İsrail'in Türkiye ile yürütülen stratejik işbirliği ile İsrail-Rum/Yunanistan ve İsrail-Suriye/Arap ilişkileri konusunda çizdiği ince ayrım hatlarını ortaya koymaktadır. Bu ayrım, İsrail'in ince bir diplomasi ile her üç hatta da kendisi açısından riskleri asgarîye indiren bir politika gütmekte olduğunu göstermektedir. Dikkat çekici husus İsrail'in Türkiye ile yürüttüğü işbirliği süreci içinde gerek Rum kesimi ile gerekse Yunanistan ile olan ilişkilerini de sıcak tutma konusunda gösterdiği hassasiyettir. İsrail ile yürütülen işbirliği sürecinin meşruiyetini Yunanistan-Kıbrıs Rum Kesi-

mi-Suriye arasındaki ittifakı dengeleme çabasına oturtan görüşlerin aksine, bu süreç içinde İsrail-Rum Kesimi ilişkileri de sıcak bir gelişme göstermiş ve silah ticareti de dahil geniş bir alana yayılmıştır. Bu süreç içinde Türkiye'nin Suriye ve Arap dünyasıyla ilişkileri gerilirken, İsrail'in Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan ile ilişkileri gelişme temayülü içine girmiştir.

İsrail yetkilileri kendileri açısından haklı bir tercihle İsrail-Türkiye ve İsrail-Rum-Yunan ilişkilerini birbirinden bağımsız işleyen iki hat üzerinde yürütmeye çalışmışlardır. Bu da onlar açısından anlaşılır bir tercihtir, çünkü İsrailli yetkililer Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin Avrupa Birliği'nin Doğu Akdeniz bölgesine sarkan ucu olduğunun farkındadır ve bölgelerarası etkileşimi gözeten bir esneklik payı bulundurmaktadır.

Üçüncüsü, İsrail'in Suriye ile yürüttüğü barış görüşmelerinin gerek 1995 ayağında gerekse 2000 ayağında Golan'ın terki ile Doğu Anadolu'nun su kaynakları konusunda kurduğu ilişki Türkiye'nin stratejik güvenliğini büyük ölçüde belirleyecek bir önem taşımaktadır. Ortadoğu'da hızla değişen dengeler arasında değişmeyen yegâne unsur bölgenin su ve petrol kaynakları ile diplomatik mücadele arasındaki yakın ilişkidir. Ortadoğu'da doğrudan ya da dolaylı olarak su veya petrole dayanmayan savaş da olmaz; bu kaynakların dağılımının tartışılmadığı bir barış süreci de. İlk defa 1995 İsrail-Suriye görüşmeleri sürecinde dönemin İsrail başbakanı Şimon Peres, Golan Tepelerindeki su kaynakları konusunda kesin bir mutabakat sağlanmadan Suriye ile bir anlaşmaya varılamayacağını beyan ettikten sonra bu konudaki çözümün, Golan'ın Suriye'ye terk edilmesi halinde bile su kaynakları üzerindeki İsrail egemenliğinin sürmesi ve Suriye'nin buradaki su kaybının Türkiye'deki su kaynaklarından karşılanması olacağını ifade etmiştir. Yani bu yaklaşıma göre İsrail muhtemel bir anlaşmadan sonra da bölgenin en önemli su rezervini barındıran ve özellikle de İsrail'in su ihtiyacının 30%'unu karşılayan Taberiye gölünü besleyen Golan'daki su kaynakları üzerindeki kontrolünü sürdürecektir. Böylece İsrail anlaşma dolayısıyla herhangi bir su rezervi kaybına uğramayacaktır. Buna mukabil Golan tepelerinin toprağına sahip olacak olan Suriye verdiği bu taviz dolayısıyla kaybettiği su kaynaklarını Türkiye üzerinden sağlayacaktır.

Daha sonra 2000 yılındaki görüşmelerde de dile getirilen bu görüş Ortadoğu'daki dengelerin ne kadar kaygan bir zeminde seyrettiğini bir kez daha ortaya koymuştur. Türkiye artık İsrail ile yürütegeldiği ilişkilerin pasif ve edilgen tarafı görüntüsünden sıyrılarak bu ilişkileri genel Ortadoğu politikası ve bu politikanın bölgelerarası etkileşim alanları ile ilgili sonuçları çerçevesinde yeni bir değerlendirmeye tâbi tutma ihtiyacı ile karşı karşıyadır. Bölgenin bütününe dönük kapsayıcı stratejiler geliştirilmeden ortaya konan ikili taktik ilişkilerin stratejik mihver haline dönüşmesi, dinamik uluslararası konjonktürde kısıtlayıcı sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Ortadoğu'daki gelişmeler bugün Türkiye'ye her dönemdekinden daha fazla etkinlik kazandırabilecek özellikler taşımaktadır.

5. Tarihî Derinlikten Jeopolitik Etkileşime Türkiye-İran İlişkileri

Yakın kıta havzası ile ilgili bölümde bir örnek ülke olarak kısaca üzerinde durduğumuz gibi İran'ın en önemli özelliklerinden birisi bu ülkeyi jeopolitik etkileşim alanı haline getiren bölgeler ve kıtalararası geçiş niteliğine sahip olmasıdır. İran'ın tarihî seyrini de etkileyen bu özellik bu ülke ile Türkiye arasındaki benzerliklerin de temelini oluşturmaktadır. İran da Türkiye gibi herhangi bir bölgeyle sınırlandırılabilecek veya tek bir jeopolitik havzaya indirgenebilecek bir ülke değildir.

a. Türk-İran İlişkilerinin Jeopolitik ve Tarihî Arkaplanı

Türk ve İran jeopolitiği arasında yapılacak bir mukayese hem bu ülkenin jeopolitik özelliklerini hem de Türk-İran ilişkilerinin coğrafî zorunluluk alanlarını ortaya koyacaktır: (i) İran da Türkiye gibi Asya-Avrupa güney bağlantısının ana geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır ve bu iki ülke kuzeyde Rusya'nın tek başına sağladığı step geçişinin alternatifini güneyde ılıman iklim kuşağındaki daha girift bir tabiî coğrafya üzerinden birlikte sağlamaktadır. (ii) Her iki ülke de Avrasya anakıtasının kuzey-güney merkezî geçiş hattını oluşturan Kafkaslar'la doğrudan sınıra sahiptir ve Türkiye bu kuzey-güney geçiş hattının batı yakasını oluşturan Balkanlar'a, İran da doğu yakasını oluşturan Orta Asya-Afgan-Hint hattına komşudur. (iii) Avrasya kıtasının dört önemli iç deniz ve körfezinden iki-

sinin bağlantısı Türkiye (Karadeniz ve Akdeniz), diğer ikisinin bağlantısı ise İran (Hazar ve Basra Körfezi) üzerinden sağlanmaktadır. (iv) Her ikisi de temel özellikleri itibarıyla Batı Asya gücü olan bu iki ülkeden Türkiye Güney Avrupa, İran ise Güney Asya ile doğrudan irtibatlıdır ki bu Avrasya anakıtasının güney bağlantıları açısından büyük bir önem taşımaktadır. (iv) Bu çerçevede Türkiye Afroavrasya anakıtasının kesişim alanında bulunan Ortadoğu bölgesinin Avrupa bağlantısını, İran ise Asya bağlantısını oluşturmaktadır. (v) Avrasya anakıtası için geliştirilen jeopolitik kavramlar kullanılarak bir tanımlama yapılırsa kenar kuşağın (*Rimland*) merkezî hattını oluşturan bu iki ülke mihver alana (*Heartland*) egemen olan gücün (Rusya) baskısını sürekli olarak hissetmişlerdir ki bu özellik iki ülkenin modern dönemdeki siyasî ve stratejik tercihlerini etkilemiştir.

Bu jeopolitik özellikler Anadolu coğrafyası ile İran'ı stratejik açıdan birbirine bağımlı kılmıştır. Tarih bize bu karşılıklı bağımlılığın ilginç örneklerini sunmaktadır. Anadolu'nun Balkanlar'la olan irtibatı da gözönüne alındığında Avrasya kıtasının güney kuşağını harmanlayan büyük ölçekli siyasî yapıların bu bağımlılığı stratejik bütünlüğe dönüştürebildikleri ölçüde başarılı oldukları görülür. Perslerden Büyük İskender'e, Bizans'tan Sasanîlere ve Selçuklulara, Osmanlı'dan Safevîlere kadar uzanan bölge tarihi, Balkanlar-Anadolu-İran hattının karşılıklı etkileşiminin eseridir. İmparatorluğunun çekirdeğini İran'da kurduktan sonra Anadolu'da emperyal yapının temerküzünü sağlayan ve emperyal açılımını Balkanlar'a taşıyan Darius'un doğu-batı doğrultusundaki stratejik yayılması Büyük İskender'de bir ayna etkisiyle batı-doğu istikametinde kendini göstermiştir. İmparatorluğunun çekirdeğini Balkanlar'da oluşturduktan sonra Anadolu'da emperyal temerküzü sağlayan Büyük İskender de stratejik açılımını İran üzerinden Hind'e doğru gerçekleştirmiştir. Roma/Bizans-Sasanî dengesi Darius ve Büyük İskender'in Avrasya'nın güneyini kuşatan stratejik sarkacının uzun asırlar süren bir stratejik denge haline dönüşmesini sağlamıştır. İran'ın İslam egemenliğine girmesi bu dengeyi aynı zamanda bir İslam-Hristiyan dengesine dönüştürmüştür.

Türklerin yoğun göçlerle ve dinamik bir askerî/siyasî güç olarak İran'a girmeleri Darius sarkacının biraz daha doğu-eksenli ola-

rak yeniden tarih sahnesine çıkmasını sağlamıştır. Orta Asya'daki dinamik ve hareketli göçebe geleneğinden yerleşik devlet geleneğine geçiş sürecinde devletin çekirdeğini Maveraünnehir'in batısında (Dandanakan) oluşturan Selçuklular güç temerküzünü İran'da sağladıktan sonra stratejik açılımlarını Anadolu istikametinde gerçekleştirmişlerdir.

İran ve Turan gelenekleri arasındaki bu etkileşim uzun dönemli siyaset sosyolojisi dönüşümü açısından da son derece önemli ipuçları barındırmaktadır. Selçuklu Türklerini İran'a taşıyan Alparslan hareketli Turan kültürünün sembolik bir isimlendirmesi olarak hem *Alp* hem de *Arslan*'dır; buna mukabil bu hareketli kitleleri yerleşik İran kültürüne intibak ettirerek Büyük Selçuklu Devleti'ni kurumsallaştıran Melikşah ise hem *Melik* hem de *Şah*'tır. Alparslan'ın hareketli göçebe kültüründen gelen yardımcılarının yerini ise Melikşah döneminin, yerleşik düzenin kurulmasını da yansıtan sembol ismi olan Nizamülmülk almıştır.

16. yüzyıldan sonra oluşan Osmanlı-Safevî dengesi hem bahsi geçen jeopolitik bağımlılıktan kaynaklanan zorunlulukların hem de bu siyasal dönüşümün izlerini taşımıştır. Osmanlılar Selçukluların yaşadığı süreci batıya doğru yayarak ve daha da pekiştirerek yaşamışlardır. Bu açıdan bakıldığında Orta Asya'dan gelen hareketli ve dinamik kültürü İran yerleşik kültür süzgecinden geçerek Anadolu'ya taşıyan Selçuklu birikimi üzerinde kurulan Osmanlı Devleti yeni siyasî yapının çekirdeğini Anadolu'da, temerküzünü Balkanlar'da gerçekleştirmiş; stratejik açılımını da batı istikametinde Orta Avrupa'ya, doğu istikametinde İran'a, kuzey istikametinde steplere, güney istikametinde ise Mısır ve Hind Okyanusuna doğru yapmıştır. Osmanlı Devleti'ni uzun ömürlü kılan jeopolitik unsurlardan bir tanesi de doğu-batı istikametindeki Darius sarkacı ile, batı-doğu istikametindeki Büyük İskender sarkacını bir bütün olarak gerçekleştirmiş olmasıdır. Bu başarının kuzey ve güney istikametindeki stratejik yayılmalar ile desteklenmiş olması Osmanlı Devleti'ni Afro-Avrasya kıtasının iç stratejik bütünlük taşıyan en uzun ömürlü siyasî gücü haline dönüştürmüştür.[10] Selçuk-

• • • •

10 Osmanlı Devleti'nin stratejik ve kültürel kuşatıcılığı için bkz. Ahmet Davutoğlu, "Tarih idraki oluşumunda metodolojinin rolü: Medeniyetlerarası etkileşim açısından dünya tarihi ve Osmanlı", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 1999/2, S. 7, s. 1-63.

lu-Osmanlı birikimi ile kıyaslandığında daha sonra İran'a giren Turanî unsurlara dayanan Safevîlerin Mezopotamya'dan Maverâünnehir'e ve Hind'e kadar uzanan egemenlik alanları, Osmanlı-Safevî dengesini, Bizans-Sasanî dengesine benzer bir şekilde, Avrasya kıtasının güneyini kuşatan bu jeopolitik iç bütünlüğü parçalayan bir rekabete dönüştürmüştür. Bu iki devletin farklı mezhep tercihleri jeopolitik rekabet ile dinî rekabetin kesiştiği kalıcı bir rekabet dengesinin oluşmasına yol açmıştır.

Bütün bu tarihî ve coğrafî faktörler açısından bakıldığında Osmanlı/Türkiye-Safevî/İran ilişkisi bir açıdan Almanya-Fransa ilişkisine benzemektedir. Aynı jeokültürel ve jeopolitik hattın üzerinde bulunan bu ülkelerin kaderleri, savaşsalar da ittifak etseler de, birbirlerinden tamamen koparılamaz. Osmanlı'nın gövdesini Anadolu'ya dayayarak Avrupa içlerine yönelik yaptığı olağanüstü atılım biraz da Anadolu ve İran coğrafyasını bütünleştiren Selçuklu mirası üzerine oturmuştur. Bu miras, Şarlman imparatorluğunun, Almanya ve Fransa'nın Avrupa'yı tek bir bünyede bütünleştirme çabalarına yaptığı tarihî tesire benzemektedir. Almanya-Fransa ilişkilerinde olduğu gibi, Türkiye ve İran da kimi zaman anlaşmazlığa düşseler bile birbirlerini asla ihmal edemezler.

Bu iki Batı Asya gücünün karşılaşma ve yüzleşme hattı genelde bugünkü Irak coğrafyasını oluşturan ve Doğu Anadolu'ya uzanan Bağdat-Diyarbakır hattıdır. Almanya-Fransa rekabetinin Alsace-Lorraine hattına benzeyen bu hat üzerindeki kalıcı ve dengeli egemenlik iki tarafın kalıcı bir barışa yönelmesini sağlarken, bu hat üzerindeki jeopolitik bölünme iki gücün rekabetini kızıştırmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu hat üzerinde oluşturduğu kalıcı egemenlik Osmanlı-İran sınırını bölgenin en istikrarlı sınırı haline dönüştürmüştür. I. Dünya Savaşından sonra bu hattın güneyinde oluşan İngiliz egemenliği karşılıklı rekabet psikolojisini tırmandıran jeopolitik ve tarihî unsurları tekrar devreye sokmuştur. Irak'ta halen yaşanan istikrarsızlıkta bu hassas dengelerin de önemli bir payı bulunmaktadır.

Benzer tarihî ve coğrafî özellikler, bu iki ülkenin modern dönemdeki siyasî gelişim seyrini de hem dış hem de iç faktörler açısından etkilemiştir. Dış faktörler açısından ele alındığında her iki ülke de son iki asır içinde küresel ölçekli stratejiler geliştiren deniz

ve kara güçlerinin rekabet alanı olarak görülmüştür. Osmanlılar bu çerçevede 19. yüzyılda İngiliz-Rus dengesini devletin hayat alanının önemli bir parametresi olarak görürken, İran da aynı dönemde kuzeyindeki Rus etki alanı ile güneyindeki İngiliz etki alanı arasında paylaşılmış olmanın sıkıntılarını yaşamıştır.

Bu rekabet 20. yüzyılın ikinci yarısında da önemli ölçüde varlığını hissettirmiştir. SSCB II. Dünya Savaşı'dan sonra Türkiye'den Boğazlar'da imtiyaz ve Kars ile Ardahan'ı talep ederken, İran'dan da Kuzey İran'ın petrol kaynakları üzerinde imtiyaz talep etmiştir. Kuzey kara gücünden gelen bu tehdit her iki ülkeyi de deniz gücü ağırlıklı Batı güvenlik şemsiyesine yöneltmiştir. Türkiye bu güvenlik şemsiyesini demokrasiye geçiş ile sağlarken İran, Şah idaresinde Batı ile bağlantılı otoriter bir rejime yönelmiştir.

Bütün bu etkiler iç siyasal rejim dönüşümlerinde de önemli paralellikler ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin II. Meşrutiyet'e yöneldiği yıllarda İran'da da özellikle 1905-1911 yılları arasında anayasal meşrutiyet tartışmaları yaşanmıştır. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edilmesinin hemen arefesinde, İran'da ise 1921-1923 yılları arasında cumhuriyet tartışmaları gündeme gelmiştir. II. Dünya Savaşından sonra her iki ülkede görülen demokrasi-otoriterizm dalgalanmaları Türkiye'de kesintilerle de olsa demokrasinin uygulanmasını beraberinde getirirken, İran Şah'ın katı otoriter idaresine mahkum olmuştur. Yetmişli yıllarda her iki ülkede gözlenen yaygın kitle hareketleri İran'da bir devrime, Türkiye'de ise bir askerî müdahaleye yol açmıştır. Doksanlı yılların özellikle ikinci yarısı ise her iki ülkenin de ideoloji-devlet ilişkisini ve gerilimini yoğun şekilde yaşadığı bir dönem olmuştur. İç siyasî gündemi belirleyen ideoloji-devlet ilişkisi dış politika yapımını da doğrudan etkilemiş ve bu ülkelerin gerek bölgesel politikalarına gerekse ikili ilişkilerine yansımıştır. İkili ilişkilerde dönemsel iniş-çıkışlar yaşanmasına sebep olan bu yansıma yine de iki ülkenin karşılıklı ilişkisinde tarihî tecrübe birikimine dayalı rasyonel/pragmatik boyutun zamanla devreye girmesini önleyememiştir. Bu nedenledir ki, Türkiye-İran sınırı Soğuk Savaş sonrası dönemin geçiş sürecinde bölgenin en istikrarlı sınırı olma niteliğini sürdürmüştür.

Soğuk Savaş sonrası dönemin küresel ve bölgesel konjonktürü, Türkiye-İran ilişkilerinin bütün bu coğrafî ve tarihî derinlik

unsurları da gözönünde bulundurularak yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu yeniden değerlendirme süreci coğrafi/tarihî zorunluluklar ile konjonktürel/sistemik özellikler arasında yeni bir uyum kurma çabası olarak başlıbaşına özel bir önem taşımaktadır.

b. Türkiye-İran İlişkilerinin Küresel Boyutu

İran Devriminin anti-Amerikan ve anti-sistemik özelliği ve bu devrimin özellikle Ortadoğu'da yol açabileceği dalgalanmalarla ilgili projeksiyonlar, İran'ın bölgesel etkisinin ötesinde küresel ölçekli bir önem kazanmasına yol açmıştır. Bu nedenledir ki, Devrim ile başlayan ve Rehineler Krizi ile tırmanan ABD-İran gerginliği İran'ı seksenli yıllarda küresel ölçekli bir gerilimin tarafı haline getirmiştir. ABD'nin İran'ı uluslararası alanda dışlama çabaları bu ülkeyi Şah döneminin ABD-eksenli klasik çizgisinin dışına çıkarak SSCB, AB ve Asyalı güçlere yaklaştırmıştır. İran'ın Avrasya ölçeğinde sürdürdüğü yeni dış politika alanı oluşturma çabaları özellikle Rafsancani'nin pragmatik restorasyon döneminde ağırlık kazanmıştır.

Türkiye'nin aynı dönemde 12 Eylül askerî müdahalesinin de etkisiyle Avrupa'dan uzaklaşması ve hâlâ temel küresel tehdit olarak SSCB'yi görüyor olması ABD'nin stratejik eksenine daha da derinlemesine yönelmesi sonucunu doğurmuştur. Bu dönemde Türkiye-İran ilişkileri küresel tercihlerle bölgesel denge zorunluluklarını arasında uyum kurma çabaları ile geçmiştir. Türkiye'nin seksenli yıllarda küresel stratejik tercih olarak İran'ın aksine ABD'ye yönelmesinin ortaya çıkardığı gerilim alanının Türk-İran ilişkilerine yansıması beklenirken ekonomi-politik ve bölgesel zorunluluklar aksine bir yönelişi beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin yetmişli yılların sonunda yaşadığı yoğun ekonomik krizden sonra benimsediği ihracata dönük ekonomik politikalar Ortadoğu piyasalarını Türkiye açısından stratejik önemi haiz alanlar haline dönüştürürken, İran-Irak Savaşının yol açtığı bölgesel dengeler Türkiye'yi aktif tarafsızlık politikasına yöneltmiştir. İran da Irak ile yürüttüğü savaş şartları içinde batıdaki ikinci büyük sınırını teşkil eden Türkiye ile olan ilişkilerinin gerilmemesine özen göstermiştir.

Bu karşılıklı zorunluluklar her iki ülkenin siyasî ve bürokratik elitinde ikili ilişkilerde zaten varolagelen teenni ve ihtiyat politika-

sının sürmesini sağlamıştır. Bu dönemde özellikle ABD-merkezli olarak geliştirilen İran Azerbaycanı'nın parçalanmasına yönelik senaryolara Türkiye'nin ihtiyatlı ve mesafeli bir tavır sergilemesi küresel ve bölgesel tercihler arasında kurulmaya çalışılan dengenin bir yansıması olarak görülmelidir.

Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması ile birlikte küresel tercihlerle bölgesel dengeler arasındaki rasyonel uyumun oluşturduğu istikrar yerini karşılıklı bağımlılık ile rekabetin dokuduğu dinamik bir konjonktüre bıraktı. SSCB'nin dağılmasının özellikle Kafkaslar ve Orta Asya'da yol açtığı jeopolitik boşluk alanları Türkiye ile İran'ın hem birbirine olan ihtiyacını ve bağımlılığını artırdı, hem de küresel tercihlerle bölgesel dengeler arasındaki çelişkilerin yol açtığı rekabet alanlarını genişletti. ABD'nin İran ve Irak'a uygulamaya başladığı çifte-kuşatma politikası ile Türkiye'nin yeni jeopolitik boşluk alanlarına ABD'nin stratejik ortağı olarak girme tercihi arasındaki paralellik, Türk-İran ilişkilerinin rasyonel nitelikli bölgesel ve ikili ilişkiler boyutlarının küresel tercihlerin gölgesinde kalması sonucunu doğurmuştur.

ECO mekanizmalarının Türk-İran ilişkilerindeki Avrasya ölçeğindeki karşılıklı bağımlılığı ortak çıkar alanlarına dönüştürememesi, küresel tercihlere dayalı rekabet ilişkisinin bölgesel dengelere dayalı rasyonel/pragmatik politikaların önüne geçmesine yol açmıştır. Bu durum doksanlı yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında İsrail lehine ivme kazanan gelişmelerle daha da belirgin bir hal almıştır. Bu dönemde dış politika yapımı ile iç siyasal/ideolojik tercihler arasındaki belirleyicilik ilişkisinin her iki taraf nezdinde de artış göstermesi Türk-İran ilişkilerindeki periyodik gerilimleri tırmandırmıştır.

Doksanlı yılların sonuna doğru Türk-İran ilişkilerini etkileyen küresel dengelerde yeni unsurlar devreye girmeye başlamıştır. Bu unsurlardan birincisi ABD-İran ilişkisi ile ilgilidir. İran seçimlerinde Hatemi'nin kazandığı başarı ve dış politikada vermeye başladığı mesajlar İran-ABD ilişkilerindeki sert söylemin yumuşamasını beraberinde getirmiştir. İran'ın dış politikadaki dışlanmışlıktan kaynaklanan rahatsızlıkları ile ABD'nin özellikle Ortadoğu ve Orta Asya politikalarında İran faktörünü devre dışında tutma çabasının yol açtığı manevra alanı daralmaları, ikili ilişkilerin karşılıklı olarak

yeniden değerlendirilmesi sürecini hızlandıracaktır. Bu durum doğal olarak Türk-İran ilişkilerindeki ABD faktörünün yeni bir çerçeveye oturmasını gerektirecektir.

İkinci önemli unsur Türkiye'nin küresel tercih olarak Helsinki Zirvesi sonrasında AB ile girdiği yeni süreç ile ilgilidir. Türkiye-AB ilişkilerindeki yoğunlaşma ister istemez ortak dış politika yapım alanını da etkisine alacaktır. ABD'nin aksine Ortadoğu politikasında İran faktörünü sürekli bir şekilde devrede tutan AB ile Türkiye'nin dış politika tercihlerindeki muhtemel yakınlaşma Avrasya anakıtasının güney hattını batı-doğu istikametinde kesen Türkiye-İran hattının AB açısından önemine yeni unsurlar katacaktır. Türkiye-AB-ABD ilişkilerindeki yeni unsurlarla İran-AB-ABD arasındaki yeni unsurlar Türkiye-İran ilişkisini Avrasya dengelerinin önemli parametrelerinden birisi haline getirmeye adaydır.

Üçüncü unsur ise Putin döneminde tekrar Avrasya ölçekli politikalara yönelen ve bu çerçevede İran, Hindistan, Çin ve Japonya gibi Asya güçleri ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalışan Rusya'nın bu parametrelerde alacağı konumla ilgilidir. Doksanlı yıllarda sözkonusu olan İran-Rus yakınlaşmasının Türkiye'nin Avrasya ölçekli politikaları üzerinde yaptığı etkiler gözönüne alındığında Asya güçleri arasında artması muhtemel ilişkiler Türkiye'nin İran politikasını da doğrudan etkileyebilecek unsurlar taşımaktadır.

Küresel dengelerde sözkonusu olabilecek olan ve uluslararası sistemdeki dinamik konjonktürden beslenen bütün bu gelişmeler Türk-İran ilişkilerinin bölgesel nitelikli unsurlarını da doğrudan ilgilendirmektedir.

c. Türk-İran İlişkilerinin Bölgesel Kanatları

Türkiye ve İran'ın çok yönlü jeopolitik yapılanması bu iki ülke arasındaki ilişkilerin, dolayısıyla da Türkiye'nin İran'a dönük politikasının, en azından üç kanatlı olmasını gerektirmektedir: Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya. Her iki ülkenin de temelde birer Batı Asya ülkesi konumunda bulunmaları gerek tek tek bu bölgelere yönelik politikalarda gerekse bu bölgeler arasındaki etkileşim alanlarında her iki ülkenin de bir diğerini gözeten politikalar geliştirmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu çerçevede İran'ın bu üç bölge arasında bir geçiş ülkesi konumunda bulunması Türkiye'nin bu üç bölgeyle ilgili politikala-

rında da İran faktörünü gözönünde bulundurmasını stratejik bir zorunluluk haline getirmektedir. Herşeyden önce belirtmek gerekir ki, dinamik uluslararası konjonktürün bu üç bölge üzerindeki etkileri ve iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihî derinliği, Türkiye-İran ilişkilerinin sadece üçüncü taraflarla ilgili küresel tercihlerin sıradan bir uzantısı olarak değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bölge ötesi büyük güçlerin bu ilişkilerin belirleyici unsuru halinde tutulması bu tarihî birikime de, reelpolitik gerçekliklere de aykırıdır. Çarpıcı bir kıyas ile ortaya koymak gerekirse, şu anda geçerli olan Türkiye-İran sınırının tarihi (1639 Kasr-ı Şirin) bile ABD'nin tarihinden (1774) ve Alman birliğinin sağlanmasından (1871) daha eskidir.

Özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni durum Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya politikalarındaki İran ağırlığını önemli ölçüde artırmıştır. Daha önce NATO-Varşova Paktı ya da Türkiye-SSCB ilişkilerinin doğal ve statik bir boyutu gibi görülen Kafkaslar'daki stratejik yapılanma yeni dönemde küresel güç dengeleri ile Türk-Rus-İran bölgesel dengelerinin kesişim alanında şekillenmeye başlamıştır. Bölgeyi kuşatan önemli güçler olarak Türk-Rus-İran çapraz dengelerinin bölgede daha yerel güç niteliğinde bulunan Gürcü-Azeri-Ermeni dengeleri ile olan karşılıklı ilişkisi bölgeyi son derece dinamik çıkar ilişkilerinin seyrettiği bir alan haline getirmiş bulunmaktadır.

Benzer bir durum Orta Asya için de geçerlidir. İlgili bölümde daha detaylı bir şekilde incelendiği gibi Orta Asya'da ortaya çıkan jeopolitik boşluk alanı ABD ve AB gibi küresel güçler yanında Rusya, Çin, Hindistan, İran, Japonya ve Pakistan gibi Asya güçlerini de devreye sokmuş bulunmaktadır. Türkiye'nin doksanlı yıllarda, seksenli yıllardakinin aksine, küresel tercihlerin bölgesel politikalar üzerindeki baskısını dengeleyememesinin bir sonucu olarak İran faktörünü sadece rekabet odağı olma niteliği ile değerlendirerek yürüttüğü politikalar, Türkiye'nin bu bölgelerde ABD, Avrupa ve Rusya karşısındaki dış politika esnekliğini zaafa uğratmıştır.

Türk-İran ilişkilerinin üçüncü kanadını oluşturan Ortadoğu bölgesi daha da hassas ve kırılgan denge unsurları barındırmaktadır. İran'ın Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki önemi birbirle-

riyle ilişkili farklı düzlemlerde ele alınabilir. Birincisi, Ortadoğu bölgesini kuşatan güç dengeleri içinde tarihî ve jeopolitik olarak ağırlık merkezlerini oluşturan Türkiye-İran-Mısır üçgeni içinde Türk-İran ilişkilerinin taşıdığı önemle ilgilidir. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi bu ağırlık merkezlerindeki güç dengeleri Ortadoğu'nun genel stratejik yapılanmasını doğrudan belirlemektedir ve bu açıdan Türk-İran ilişkileri özel bir önem taşımaktadır.

Bu jeopolitik güç merkezlerine dayalı ikinci önemli boyut, Ortadoğu'nun Türk-Arap-Acem havzalarından oluşan ve bölgenin en temel yerleşik etno-kültürel dağılımını yansıtan jeokültürel hat ile doğrudan ilgilidir. İran ve Türkiye'nin Ortadoğu'nun Arap olmayan iki büyük ülkesi olmaları bu ülkelerin ikili ilişkilerini Arap ülkeleri ile olan ilişkilerine yansıtan unsurlar taşımaktadır. Arap dünyasında İran-Irak savaşı süresince yükselen İran-karşıtı ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin yoğunlaştığı doksanlı yılların ortalarında yükselen Türkiye-karşıtı milliyetçi dalgalanmalarda Mısır'ın oynadığı rol bu açıdan dikkat çekicidir. İran böylesi bir Arap milliyetçiliği dalgalanmasına karşılık Suriye ile ilişkilerine ağırlık vererek kapsamlı bir blokaj ile karşılaşmamaya özen gösterirken, Türkiye özellikle Ürdün'e dönük politikalarında benzer bir tavrı sürdürmeye çalışmıştır.

Türk-İran ilişkilerinin bölge-içi dengeleri etkileyen üçüncü boyutu Ortadoğu bölgesinin bereketli kuzey hilal hattını oluşturan Mezopotamya-Basra hattı ile ilgilidir. Osmanlı-İran dengelerinin de şekillendiği bu hat üzerinde bulunan Irak'ın mezhep ve etnik nitelikleri itibarıyla taşıdığı iç çelişkiler ve Soğuk Savaş sonrası dönemde Irak-eksenli yaşanan bunalım Türk-İran ilişkilerini gerek bu hattın jeopolitik geleceği gerekse Irak'ın siyasî geleceği açısından önemli bir faktör haline getirmiş bulunmaktadır. Dünyanın en zengin petrol rezervlerini de barındıran bu hat üzerindeki küresel ve bölgesel rekabetin en hassas dengelerinden birini Türkiye-İran ilişkileri oluşturmaktadır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş sonrası dönemde gerek karşılıklı bağımlılık gerekse rekabet özellikleri ile hassas bir nitelik kazanmasına sebep olan dördüncü boyut Kafkaslar ile Ortadoğu bölgeleri arasındaki iç bağımlılık ilişkisinin artışıdır. Bu iç

bağımlılık Hazar'ın güneyinden Doğu Karadeniz'e kadar uzanan ve Mezopotamya-Basra hattının kuzeyini oluşturan Türk-İran etkileşim kuşağını önemli bir stratejik geçiş alanı haline getirmiş bulunmaktadır. Bu durum bu kuşak ile Mezopotamya-Basra hattının kesişim alanına Batı Asya dengelerinin stratejik kilidi niteliği kazandırmıştır. Bu da Türk-İran ilişkilerinin belirleyici etkisini önemli ölçüde artırmıştır.

Bu boyutlara göre daha dolaylı bir nitelik taşıyan bir diğer boyut ise İran'ın Basra Körfezinin bütün doğu yakasını oluşturan bir ülke olarak aynı zamanda bir Güney Asya ülkesi niteliği taşımasıdır. İran'ın dünyanın en önemli enerji üretim ve aktarım merkezlerinin başında gelen Basra Körfezinde sahip olduğu özel konum gelecekte küresel ve bölgesel dengeler arasındaki etkileşimi artırabilecek ve Türkiye'nin Ortadoğu politikasını etkileyebilecek özellikler taşımaktadır.

Bu çerçevede bir başka önemli husus da Basra Körfezi ile Doğu Akdeniz'in Türkiye'nin ilgi alanına giren deniz havzaları olarak taşıdıkları karşılıklı etkileşim potansiyelidir. Basra Körfezi temelde bölgesel dengeler açısından bir İran-Arap dengesini kendi içinde barındırırken, Doğu Akdeniz havzası bir Türk-Arap-İsrail ilişki havzası niteliği taşımaktadır. Türk-İran ilişkilerinin seyri bu iki havza arasındaki etkileşimi de, bu havzalar arasındaki dengeleri de doğrudan etkileyebilecek nitelikler taşımaktadır. Türkiye'nin Körfez bölgesindeki küçük Arap şeyhlikleri üzerindeki etkisi ile İran'ın Lübnan üzerindeki etkisi de karşılıklı ilişkilerin çapraz yönlerini ortaya çıkarabilecek unsurları haizdir.

Bütün bu boyutlar ortaya koymaktadır ki, Türk-İran ilişkileri Ortadoğu dengelerinin en temel belirleyici faktörlerinden birisidir. Türk-İran ilişkilerinin diğer iki önemli kanadı olan Kafkaslar ve Orta Asya dengelerinin Ortadoğu ile oluşturduğu etkileşim havzaları bu belirleyiciliği daha da artırmış bulunmaktadır. Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya gibi bölgesel kanatlarla ilgili politikaların genel Asya politikası çerçevesinde dengeli ve koordineli bir şekilde yürütülmesi Türk-İran ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Böylesi kapsamlı ve koordineli bir yaklaşım Türkiye'nin yakın kara, yakın deniz ve yakın kıta havzası politikaları açısından da büyük bir önem taşımaktadır.

6. Küresel ve Bölgesel Dengeler Açısından Kürt Meselesi, Kuzey Irak ve Türkiye

Daha önce çok kötü örülmüş bir duvara benzettiğimiz Ortadoğu'daki uluslararası sınırlar ile reel unsurlar arasındaki pergelin bugün en fazla açılan ucu Irak ve Filistin'dedir. Belirsizlik içindeki bu iki bölge arasındaki eş-zamanlı oluşumların arkaplanında da bu gerçek yatmaktadır. Irak ve Irak'taki belirsizliğe bağlı olarak gittikçe uluslararası bir nitelik arzeden "Kürt Meselesi" de bu açıdan soğukkanlı bir şekilde değerlendirilmek zorundadır.

Uluslararası hukuk söyleminde cari sınırların korunmasını öne çıkarmakla birlikte reelpolitikte *de facto* etkinlik alanları oluşturmaya çalışan büyük güçlerin sınır kavramını aşan çıkar tanımlamaları çerçevesinde "Kürt Meselesi"ne bakışlarının jeopolitik, jeoekonomik ve jeoetnik/jeokültürel temellerini soğukkanlı bir şekilde belirlemeden geleceğe yönelik sağlıklı projeksiyonlar yapabilmek çok güçtür. Kürt Meselesinin Soğuk Savaşın son döneminde tırmanış göstermesi de bu açıdan son derece ilginç bir boyut ihtiva etmektedir.

a. Kürt Meselesinin Jeopolitik, Jeoekonomik ve Jeoetnik/Jeokültürel Arkaplanı

Kürt nüfusun yayıldığı coğrafyayı gözönüne aldığımızda Kürt Meselesinin küresel ve bölgesel dengelerde taşıdığı önemi ve bölge içinde bir belirsizlik unsuru haline dönüştürülmesinin arkaplanındaki temel sebebi anlamak da kolaylaşır. Bu coğrafya, kendi içinde jeopolitik bir bütünlük oluşturması güç bir geçiş alanı teşkil etmektedir. Ortadoğu ve Avrasya'nın en önemli geçiş alanlarından birini oluşturan bu coğrafya bu yönüyle küresel ve bölgesel rekabetlerin çekim alanı haline gelirken, jeopolitik bir iç bütünlük oluşturamaması dolayısıyla da istikrarsızlık kaynağı olmaktadır.

Bölgenin bir geçiş alanı niteliği taşımasını sağlayan ve Kürt Meselesinin jeopolitik arkaplanını oluşturan ikisi kıtasal, diğerleri daha bölgesel dört ana nitelikten bahsedilebilir. Birincisi, bölgenin Avrasya anakıtasının doğu-batı ekseninde Hazar Denizinin güneyinden geçen kıtasal bağlantının en kritik geçiş hattı üzerinde bulunmasıdır. İkincisi ise kuzey-güney ekseninde Avrasya steplerini güney denizlerine bağlayan dört önemli geçiş kuşağının biri olan Kafkaslar'ı (diğerleri Balkanlar, Afganistan/Hayber ve Ti-

bet/Hind-i Çin) bir hat ile Basra Körfezine, bir diğer hat ile Doğu Akdeniz'e bağlayan jeopolitik bağlantı hattının da bu bölge üzerinde olmasıdır.

Daha bölgesel nitelikli bağlantılar açısından ele alındığında da, üçüncü olarak bu bölge İç Anadolu havzasını bir taraftan Mezopotamya havzasına, diğer taraftan İran üzerinden Asya derinliklerine bağlamaktadır ki Türkiye açısından bu bağlantı son derece büyük bir önem arzetmektedir. Dördüncü olarak Karadeniz-Hazar-Basra-Doğu Akdeniz deniz bağlantısının karasal merkezi de Kürt Meselesinin jeopolitik arkaplanının önemli özellikleri arasındadır. Bu jeopolitik arkaplandır ki, başta ABD olmak üzere önemli Avrupa güçlerini ve Rusya'yı meselenin içine doğru çekmekte ve Avrasya üzerindeki jeopolitik rekabet kaçınılmaz bir şekilde bölgeye yansımaktadır.

Geçiş bölgesi açısından bu derece önemli bir konuma sahip olan bu coğrafyanın bir iç jeopolitik bütünlük oluşturamamasının en önemli sebebi doğrudan bir deniz bağlantısının olmayışıdır. Bu da bu coğrafyanın deniz bağlantısı olan bir bölge ülkesi ile bütünleşmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Küresel ölçekli büyük bir gücün güvenlik garantisi bile bu coğrafyanın bağımsız bir jeopolitik alan oluşturması için yeterli olamaz. Bunun farkında olan büyük güçler de bölgesel güçler ile olan ilişkilerinde bu olguyu önemli bir parametre olarak gündemde tutmaktadır.

Kürt Meselesinin jeoekonomik arkaplanında ise bu jeopolitik yapının kaçınılmaz olarak kurduğu petrol-su-petrol dengesi yatmaktadır. Kafkasya ve Hazar petrollerini Mezopotamya su havzası üzerinden Körfez petrol kaynaklarına bağlayan jeoekonomik hat, bölgeyi uluslararası rekabetin odak noktasına çeken diğer önemli bir unsurdur. Türkiye'nin GAP projesi ile bu jeoekonomik hattın merkezinde yeni bir kaynak-güç ilişkisi kurmaya başlaması, diğer güçlerin bu meseleye yönelik ilgilerini artırmış ve belki de PKK terörünü tırmandıran bölge-dışı tahriklerin bir tür gerekçesi olmuştur.

Daha geniş ölçekli Ortadoğu Meselesini daha dar ölçekli Kürt Meselesi haline dönüştürme çabalarının arkasında da bu jeoekonomik altyapı vardır. Orta Asya'dan Akdeniz, Avrupa ve Hint Okyanusuna uzanan enerji kaynaklarının aktarım hatlarının oluşturdu-

ğu yeni reel coğrafya da cari sınırları aşan bölgesel inisiyatif alanlarının devreye sokulmasına yol açmaktadır.

Kürt Meselesinin jeokültürel/jeoetnik temelinde Kürt nüfusun Ortadoğu'nun diğer üç önemli yerleşik unsuru olan Türk, Arap ve Acem nüfusun etkinlik alanlarına yayılmış olması yatmaktadır. Bu sebepledir ki bu üç temel unsur ile ilişkili politika geliştiren her büyük güç Kürtleri şu ya da bu şekilde stratejik denklemin bir yerinde kullanmaya çalışmaktadır. Yetmişli yıllarda Sovyet yanlısı Baas rejimi karşısında baba Barzani liderliğinde bir Irak meselesi haline dönüşen Kürt Meselesi, İran Devriminden sonra bir İran meselesi haline getirilmiştir. Soğuk Savaşın sona erme sürecinin getirdiği dengelerde Türkiye'nin Asya derinliğini tehdit eden PKK terörü ile bir Türkiye meselesi haline getirilen Kürt Meselesi, Körfez Savaşına koşut bir tarzda da oğul Barzani öncülüğünde bir Irak meselesi olma niteliğini sürdürmüştür.

Önümüzdeki dönemde de bu jeoetnik yapılanma her türlü istismara açık bir görünüm arzetmektedir. Gerek Türk, Arap ve İran devletleri içinde gerekse bu devletler arasında vuku bulacak ihtilafların körüklenmesinde büyük güçlerce her an kullanılma tehlikesi içinde olan Kürt nüfus bu stratejik oyunun sürekli mağduru haline gelmektedir.

Bölgedeki aşiret yapısının doğurduğu asabiyet bu jeoetnik parçalanmayı daha da mikro düzeylere indirgemekte ve istismara açık yapısını tahrik etmektedir. Son on yıl içinde Kuzey Irak ve Afganistan'da yaşananlar mikro-etnik bölünmenin sonuçlarını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Özellikle aşiret kültürünün oluşturduğu siyasî birlikler arasında İbn Haldun'un *asabiyet* teorisini teyit eder şekilde süren katı rekabet unsurları bütün tarafların gücünü uzun dönemde törpüleyen bir kısır döngü oluşturmaktadır. Dıştan bir gözlemcinin hemen farkedebildiği bu kısır döngü olgusu, döngü içinde bulunan taraflar tarafından yeterince kavranamadığı için kısa dönemli başarılar nihaî zaferin habercisi olarak yorumlanmakta ve bu psikoloji içinde gerçekleştirilen karşılıklı hamleler her yeni döngüde daha yıkıcı tesirler yapmaktadır.

Bu tür asabiyet temelli güç rekabetlerinde rasyonel bir bunalım çözücü mekanizmanın devreye girerek taraflarca meşru ve adil görülebilecek bir güç paylaşımını sağlayamaması küçük ihti-

laflar ile başlayan farklılaşmaları dahi büyük ölçekli silahlı çatışmalara dönüştürebilmektedir. Grupların iç dinamiklerinin baskısı her türlü rasyonel çözüm arayışını engellemektedir. Başka bir deyişle, grup prestiji ve onuru akla baskın çıkmaktadır. Böylesi bir psikolojik savaş atmosferinde yokolmak uzlaşmaktan daha uygun bir alternatif haline gelmektedir. Kan davalarının aileler arasında yol açtığı küçük ölçekli çatışmalar ile iç savaşın tarafları arasındaki büyük ölçekli çatışmalar arasında gerek psikolojik altyapı gerekse mantık silsilesi açısından hemen hemen hiçbir fark yoktur. Karşı tarafa son darbeyi vuran yeni bir karşı darbe yemenin tedirginliğini yaşamakta, darbe yiyen ise sözde onurunu kurtarmak uğruna mukabil darbe için en uygun konjonktürü ve fırsatı kollamaktadır. Böylece imkanları değerlendirme sanatı olan diplomasi yerine öldürücü darbe vurmaya yönelen askerî fırsatçılık devreye girmektedir.

Tarafların bu psikolojisini yakından bilen ve takip eden dış aktörler, bu çatışmanın devamının kendilerine sağladığı müdahale avantajının sürmesi için çoğu zaman bunalım çözücü bir rol üstlenmektense nihaî galibin olmadığı bir denge halinin sürmesini tercih etmektedirler. Bu da gerilemekte olan tarafa sağlanan lojistik destek ile gerçekleştirilmektedir. Satranç oyununda taşların kimliklerinden ziyade oyun içinde oynayabilecekleri rol önem taşımaktadır. Bütün bu oyun içinde en çok kaybeden ise kısır döngüde daha hızlı döndükçe zafere yaklaştığı vehmine kapılan, ama her dönüşte daha fazla enerji ve kaynak kaybeden bölge halkları olmaktadır.

Jeoetnik yapılanma ile jeoekonomik kaynak alanları arasındaki bu etkileşim Ortadoğu'nun geleceği ile ilgili projeksiyonlarda yeni bunalım senaryolarının kaynağını teşkil etmektedir. Bu tesbit üzerinde yoğunlaşan geleceğe yönelik projeksiyon, 20. yüzyılın ikinci yarısında Filistin-eksenli Arap-İsrail gerilimi ile özdeşleşen Ortadoğu Meselesinin 21. yüzyılın ilk yarısında su ve Kürt Meselesi üzerinde yoğunlaşan bir Türk-Arap-İran gerginliğine dönüşmesidir. Soğuk Savaş sonrası tehdit senaryoları içinde ele alınan güney faktörü ve zamanla bölgesel bunalım analizlerinin merkezine oturtulan su meselesi, Filistin ve petrol eksenli Ortadoğu problematiğinin kademeli bir şekilde değişmesine yol açmıştır. Daha ön-

ce önemli ölçüde Filistin-petrol denklemine oturtulan Ortadoğu meselesi son on yıl içinde Kürt-su denklemine dönüştürülmeye çalışılmış ve bunda da önemli bir mesafe alınmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Filistin, Irak ve Kürt meselelerindeki eş-zamanlılık (senkronizasyon) bu açıdan dikkat çekici boyutlardadır. Körfez Savaşını takip eden doksanlı yıllarda Ortadoğu'nun barış bölgesinin, daha önceki dönemlerin aksine, Filistin-Ürdün eksenine, savaş ve bunalım bölgesinin ise Irak-Körfez eksenine kaymış olması, bu yeni projeksiyonun taşıdığı anlam açısından özel bir öneme sahiptir.

Yeni bunalım odağının Irak'a kaymış olması son derece önemlidir, çünkü Irak Ortadoğu'daki otantik Müslüman toplulukların bütün çelişkilerini barındıran bir özelliğe sahiptir. Bir taraftan Türkmen-Kürt-Arap-Acem etnik unsurlarını, diğer taraftan da Sünnî-Şiî mezhep unsurlarını barındıran ve bu unsurları kendi iç bölgesel dengelerine yansıtan Irak, Ortadoğu'nun jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik kilidi konumuna gelmiştir.

Seksenli yıllara damgasını vuran İran-Irak Savaşı süresince İran'la, doksanlı yılların başında giriştiği Kuveyt macerası ile hemen hemen bütün büyük Arap ülkeleriyle çatışan, bu çatışmalar esnasında tırmanan PKK terörü ve Kuzey Irak dengeleri dolayısıyla Türkiye ile sürekli bölgesel gerilimler yaşayan ve bu bölgesel gerilimleri uluslararası güçlere verdiği manipülasyon imkanları ile daha da derinleştiren Saddam yönetimi bu projeksiyonların önünü açan bir manivela rolü oynamıştır. Doksanlı yıllar boyunca Ortadoğu'daki askerî hareketlilik ve risk İsrail ve Filistin sınır boylarında değil, Irak sınır boylarında ve Mezapotamya-Körfez derinliğinde olmuştur. Kuzey Irak'taki etnik-temelli gerilim ile güney Irak'taki mezhep-temelli gerilimin eş-zamanlı tırmanışlar göstermesi bunun önemli bir göstergesidir. 1999 yılında Kuzey Irak'ta yeni oluşumlara yönelindiği bir dönemde Şiî ulemadan Ayetullah Sadr'ın öldürülmesi de gözönüne alındığında Irak'ın bu projeksiyonların öngördüğü gerilim alanları açısından taşıdığı önem bir kez daha anlaşılır.

Ortadoğu'nun yakın geleceği ile ilgili bölgesel barışı tehdit edebilecek en geniş kapsamlı tehlike Türk, Acem, Arap ve Kürt unsurlar arasında etnik nitelikli bir çatışmanın çıkartılması ve bunun

sürekli problem kaynağı olan bir kangren haline dönüştürülmesidir. Seksenli yıllarda İran-Irak Savaşı esnasında sürdürdüğü dengeli politika ile böylesi bir kangrenleşme temayülüne set çeken Türkiye, PKK terörünün devre dışı kalmasından sonra da bölgeyi kuşatıcı barış inisiyatiflerine öncülük etmelidir.

İran-Irak Savaşı ve Körfez Savaşı ile tırmanan PKK terörü açıkça göstermiştir ki, bölgesel barışı temin etmeden iç barışı sağlamak da zordur. Türkiye'nin Osmanlı'nın bölge politikası ile ilgili tecrübelerinden çıkaracağı önemli dersler vardır. Ortak tarihî tecrübe dolayısıyla Kürt Meselesine yönelik en kalıcı, soğukkanlı ve kuşatıcı politika da Türkiye'den beklenebilir.

Türkiye bu jeoekonomik, jeopolitik ve jeoetnik unsurları da gözönünde bulundurarak en azından bin yıllık bir tarihi ortak olarak şekillendirdiği farklı kökenden gelen bütün unsurları barıştıran ve kuşatan bir kültürel açılım sağlamalıdır. Abdullah Öcalan'ın yakalanması büyük güçler açısından yeni bir stratejik oyunun başlamasından başka bir şey değildir. Türkiye, kendi bölgesel çıkarlarının da bölge insanının da bölge-dışı güçlerce istismar edilmesine izin vermeyecek bir stratejik basiret göstermek zorundadır.

b. Küresel Aktörler, Belirsizlik Alanları ve Kürt Meselesi

Artık kronikleşen iki belirsizlik alanı olan Filistin ve Irak'ın siyasî egemenlik alanı ile ilgili net düzenlemler yapılmaksızın Ortadoğu'da cari uluslararası hukuk sınırları ile *de facto* durum arasındaki gerilimin giderilmesi mümkün değildir. Kuzey Irak ve Kürt Meselesi bu eksende gerek bölgesel gerekse Irak-merkezli olarak problemlerin odağında yer almaktadır. Bölgesel dengeler ve olayların gelişimindeki zamanlama açısından bakıldığında önümüzdeki dönemde Ortadoğu'da artık kronikleşen iki belirsizlik alanının netleşmesi gündeme kaçınılmaz olarak gelecektir. Bunlardan birincisi 2000 yılının Eylül ayında nihaî statüye kavuşması planlanan Filistin'in yeni niteliğinin ne olacağı meselesi, diğeri de egemenlik alanı ile bölünmüşlük arasında hassas bir dengede gidip gelen Irak'ın statüsü ile birlikte Güney ve Kuzey Irak'ta bu belirsizlik döneminde ortaya çıkan statüsüz yapıların geleceğinin netleşmesidir.

Körfez Savaşı sonrasında Saddam'ı iktidardan indirerek Irak'ın uluslararası hukuk ile tanımlanmış sınırları içinde yeni bir rejim oluşturamayan ABD önderliğindeki sistemik güçler, Irak'ın gücü-

nü, sınırlarına dokunmaksızın budama yolunu tercih etmişler ve 36. paralelin kuzeyi ile 32. paralelin güneyinde *de facto* bir durum ortaya çıkarmışlardır. Böylece Irak'ın hukukî gücü ile fiilî gücü arasında bir fark doğmuş ve Saddam'ın tamamıyla kırılamayan siyasî ve askerî gücü BM kararları ile bu iki paralel arasında sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Böylesi bir statüko ABD stratejisi açısından Saddamsız ama uluslararası hukukun öngördüğü sınırlar içinde bütünlüğünü korumuş bir Irak alternatifinden daha uygun görülmektedir, çünkü BM sisteminde dışlanmış ve gücü kırılmış Saddamlı bir Irak ABD'nin bölgedeki manevra alanını genişletmekte ve meşruiyet kazanmış müdahale imkanlarını artırmaktadır. Çekiç Güç ve diğer Amerikan stratejik askerî birliklerinin bölgede konuşlandırılmasını meşru kılan bu statüko, bölgede yeni bir otorite oluşturmak isteyen Kürt gruplara yakılan yeşil ışık ile desteklenmişse de son beş yıl içinde Kuzey Irak'ın uluslararası hukuk açısından anlam kazanamayan durumu süregelmiştir. Türkiye, İran ve Suriye'nin bölgesel hesapları da devreye girdiğinde ittifakların anlık güç kaymalarına göre şekillendiği tipik bir küçük ölçekli güç dengesi yapılanması ortaya çıkmış ve statükonun belirsiz bir şekilde sürmesini sağlamıştır.

ABD'nin gerek Kuzey Irak'taki belirsizlik ve iç çekişmelerdeki gerekse Irak'ı fiilen üçe bölen statükodaki uzun dönemli stratejik hesabı ve prensibi açıktır: Bölgeyi mümkün olduğunca daha küçük ölçekli birimlere indirerek bölgesel güç temerküzü gerçekleştirebilecek ülkelerin sayısını azaltmak ve bu küçük ölçekli birimlerin iç çekişme ve ittifaklarını kullanarak müdahil pozisyonunu sürdürebilmek. Bu stratejik hesabın arkasında da küresel güç merkezleri karşısındaki *arbiter* (arabulucu/denge sağlayıcı) konumunu muhafaza ederek küresel sistemin Atlantik eksenine dayalı özelliğinin sarsılmasının önüne geçme hesabı vardır. Ortadoğu'da etki gücü azalmış bir Amerika'nın Avrupa ve Doğu Asya karşısındaki güç pozisyonu büyük bir zaaf gösterir. Ortadoğu'nun daha küçük ölçekli güç merkezlerine ayrılması İsrail'in stratejik hesapları ile de tam bir uyum arzetmektedir.

Kuzey Irak'taki Kürt gruplar bu konjonktürün kendilerine bir devlet kurma şansı tanıyabileceği konusunda sürekli bir beklenti içinde tutulagelmişlerdir. Barzani ve Talabani'nin birbirlerini kol-

layan tutumlarının bu beklentinin net bir şekilde masaya konulmasını sürekli geciktirmiş olması, gerek böylesi bir devlet oluşumu konusunda özellikle Türkiye'yi ikna etmekte güçlük çeken ABD yönetimini ve gerekse de böylesi bir devletin doğuracağı stratejik sakıncaları hisseden Türkiye, İran ve Suriye'nin rahatsızlıklarını donduran bir statü doğurmuştur. Bu hedef için bölge-ötesi güçler olarak ABD ve İngiltere'ye, bölgesel güçler olarak da kimi zaman Türkiye'ye, kimi zaman da İran'a yakınlaşan, değişken ve esnek bir politika takip eden Kürt gruplar, ABD ve Avrupa'nın küresel hesapları ile Türkiye, İran ve Suriye'nin bölgesel hesaplarının kesişim alanlarında kendilerine bir hayat alanı açmaya çalışmışlardır. Barzani'nin tekrar Saddam'a yakınlaşan son politika değişimi, böylesi bir hayat alanının en iyimser ihtimalle bile özerkliğin ötesine geçemeyeceğini gördüğü anda gerçekleşmiştir.

İran destekli Talabani karşısındaki konumunun zayıflamakta olduğunu gören Barzani, çok yönlü hesapların kesiştiği bir ortamda doğan belirsiz bir statükonun sağlayabileceği garantisiz gelecek hesapları yapmaktansa, daha önce denenmiş olduğu için uygulanabilir gördüğü realist bir hedefe doğru kaymıştır. Türkiye'nin tercihinin de Irak'ın bütünlüğünü koruması yönünde değişmekte olduğunu gören Barzani, ulaşabileceği en iyi hedef olarak gördüğü kapsamlı bir özerkliğin ancak ve ancak Irak bünyesinde gerçekleşebileceğini farkederek konjonktürel olarak kimi zaman satrancın Irak ayağına kayma temayülü göstermiştir.

ABD ve İngiltere'nin Irak üzerindeki askerî baskılarını periyodik bir ritim ile sürdürmesi, Irak'ta kontrollü gerginlik politikaları ile bugüne kadar süregelen belirsizliğin genelde Ortadoğu, özelde Filistin ile bağlantılı şekilde doğurabileceği sonuçlarla doğrudan ilgilidir. Kürt Meselesini bu eksende temelde Irak probleminin bir unsuru olarak gören ABD, en azından meselenin bu safhasında Kürt Meselesini temelde Türkiye ile ilişkilerdeki problem alanlarından biri olarak gören Avrupa'dan farklılaşmaktadır. ABD ile Avrupa'nın Kürt Meselesine bakıştaki farkı, özetle vurgulamak gerekirse, şudur: ABD Kürt Meselesini ilk safhada temelde Irak probleminin bir parçası olarak görürken, Avrupa aynı meseleyi temelde Türkiye meselesi olarak görmektedir. Kürt Meselesinin Irak sınırları içinde ele alınması Avrupa'nın, Türkiye sınırları içinde ele alın-

ması da ABD'nin bu meseledeki çıkarlarını bütünüyle tanımlayamamaktadır.

Türkiye ise her iki tavırdan da ciddi bir tedirginlik hissetmeyi sürdürmektedir. Avrupa'nın Kürt Meselesini Türkiye'nin AB müracaatının bir unsuru yapma yanında başta Yunanistan ve Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri ile yürütülen ikili ilişkileri de etkileyen bir temel problem alanı olarak görmesi Türkiye'de hemen ve doğrudan tepkiler doğurmaktadır. ABD'nin Kürt Meselesini Irak ekseninde çözmeye yönelmesi ise ilk raundda doğrudan bir çatışma doğurmuyor görünse de, ikinci raundda Kuzey Irak'taki oluşumun Türkiye içinde yapacağı etkiler dolayısıyla Türkiye'nin ABD'nin tavrına da şüphe ile yaklaşmasına yol açmaktadır. Özellikle ABD'nin Kuzey Iraklı liderleri Türkiye'yi bilgilendirmeksizin Washington'da biraraya getirmesi bu konudaki kuşkuları daha da artırmıştır.

Gelişmelerin kesişim noktası da işte tam bu çerçevede ortaya çıkıyor gözükmektedir. Türkiye'nin, gerek İncirlik üssünün Irak'a karşı yoğun şekilde kullanılmasının doğurduğu rahatsızlık, gerekse Kuzey Irak ile ilgili girişimlerin sonuçları konusunda duyduğu kaygılarla, haklı olarak Irak politikasında bir denge arayışına yönelmesi ve Tarık Aziz'i Ankara'da misafir etmesi Öcalan'ın yakalanmasında etkili olmuştur. Öcalan'ın Türkiye'ye getirilmesi süreci şimdilik bilinmemekteyse de, gerek Yunanistan'ın ikna edilmesinde gerekse Kenya Operasyonunun yürütülmesinde ABD'nin dolaylı ya da doğrudan bir etkide bulunmuş olması çok yüksek bir ihtimaldir. ABD'nin bu konudaki desteğinin Irak ve Filistin meselelerindeki belirsizliklerin çözülmesine kadar sürmesi de muhtemeldir.

ABD bu yolla Türkiye'ye şu mesajı vermiştir: Öcalan'ın yakalanması ile artık Türkiye içindeki Kürt Meselesi kendi iç alanına ve Türkiye'nin tam denetimine çekilmiş bulunmaktadır; dolayısıyla da Irak'ın statüsünün ve Kuzey Irak'taki gelişmelerin Türkiye'yi tedirgin eden yönleri asgarîye inmiştir. ABD, böylece Kuzey Irak'taki gelişmeleri kendi iç bütünlüğünün bir parçası olarak gören Türkiye'nin kaygılarının bittiğini düşünmekte, dolayısıyla da Türkiye'yi Irak ile işbirliğine sevketmesi muhtemel saiklerin etkisini kaybedeceğini öngörmektedir. ABD Irak'la ilgili bundan sonraki hamle-

lerde Türkiye'nin daha esnek bir tavra yöneleceği kanaatini beslemektedir.

Avrupa ise Türkiye-AB ilişkileri ile Kürt Meselesi arasında kurduğu doğrudan bağlantının Kürt Meselesini aslında bir Avrupa meselesi haline getirdiğini görmekte ve Irak konusunda ulaşılacak herhangi bir çözümün, bu meselenin Avrupa ayağındaki sıkıntıları gidermeyeceğini farketmektedir. Genelde Avrupa, özelde Yunanistan Öcalan'ın yakalanma sürecinde diplomatik açıdan çok kötü bir imtihan vermiştir. Özellikle Türkiye karşısında PKK kartını kullanan Yunanistan'ın düştüğü açmaz, problemli alanlarda doğrudan diplomatik araçlarla dolaylı operatif araçlar arasında denge kuramamanın ne tür sonuçlar doğurabileceğinin en çarpıcı misallerinden biri olmuştur.

Öcalan'ın yakalanması ile ne Ortadoğu denklemi çözülmüş ne de Türkiye'nin bölge ile ilişkilerinden kaynaklanan satranç oyununun hamleleri sona ermiştir. Çok daha dikkatle yürütülmesi gereken yeni ve belki de riski daha yüksek bir oyun başlamaktadır. PKK konusunda Türkiye'ye destek verdiğini her fırsatta deklare eden ABD bundan sonra Ortadoğu'ya yönelik hamlelerinde Türkiye'nin kendi tercihlerine yakın bir politika benimsemesini talep edecektir. Bu taleplerin özellikle Irak ve Filistin'deki belirsizliklerin sona erdirilmesine doğru daha da yoğunlaşacağı unutulmamalıdır. Öte yandan terörist bir örgütle aynı safa düşmeme kaygısıyla Türkiye'ye yönelik baskılarda dikkatli davranmak zorunda kalan Avrupa ülkeleri de aslında Öcalan'ın yakalanması ile önemli bir ayakbağından kurtulmanın verdiği rahatlık içinde taleplerini artıracaktır. Helsinki Zirvesinden sonra bu bakış açısı daha da perçinlenmiş ve özellikle Kopenhag Kriterleri çerçevesinde Ortadoğu kapsamlı Kürt Meselesinin Avrupa'da bir Türkiye meselesi olarak görülmesi temayülü güçlenmiştir.

c. İç Siyasî Kültür ve Bölgesel Etkinlik

Ortadoğu'daki küresel ve bölgesel dengelerin odağında bulunan ve her türlü istismara açık bir nitelik arzeden Kürt Meselesi Türkiye'yi gerek dış politika ve bölgesel stratejik planlama gerekse iç bütünlük ve sosyokültürel ve sosyopolitik entegrasyon açılarından doğrudan ilgilendirmektedir. Bu meselenin taşıdığı jeopolitik önem yeni dönemlerde yeni çerçevelerle ortaya çıkabilecek çok

boyutlu bir karakter arzetmektedir. Öcalan'ın yakalanması bu boyutların daha soğukkanlı değerlendirilebilmesi açısından önemli bir fırsat olarak görülmelidir.

Türkiye'de mesele ya PKK ve terör eksenli olarak bir siyasî güvenlik problemi ya da ekonomik gerilik eksenli olarak bir "Doğu Meselesi" şeklinde görülmüştür. Bu iki husus da meselenin önemli boyutlarını ihtiva etmekteyse de uzun dönemli ve kalıcı bir çözüm için bizatihi yeterli değildir. Öcalan'ın yakalanması ile PKK'nın Türkiye sınırları içinde gerçekleştirdiği terör tehdidinin tamamen yok edilmesi durumunda bile, Irak'taki belirsizlik ve Kuzey Irak'ta her an karakter değiştirebilecek siyasî statü varoldukça "Kürt Meselesi"nin Türkiye'nin ve bölgenin gündeminden düşmesini beklemek çok güçtür.

Aksine, belki de Öcalan'ın yakalanması "Terör Meselesi"nin devre dışı kalmasıyla Kürt Meselesinin daha açık ve doğrudan bir şekilde ifade edilmesi sonucunu doğurabilir. Bu durum özellikle Kuzey Irak'taki düzenlemeler konusunda Türkiye'nin terör rezervini sürekli bir Demokles kılıcı gibi üzerinde hisseden Amerikan diplomasisi için geçerlidir. Öcalan'ın yakalanmasından sonra İncirlik'ten Kuzey Irak'a yönelik operasyonların neredeyse rutin bir nitelik kazanması ve bütün ikazlara rağmen Kerkük-Yumurtalık boru hattına yönelmiş olması dikkat çekicidir.

Öte yandan, bölgenin ekonomik kalkınmasının meseleyi uzun dönemde çözebileceği kanaati de, doğru unsurlar ihtiva etmekle birlikte, sonucu belirsiz bir iyimserliği kendi içinde barındırmaktadır. Ekonomik kalkınmanın getirdiği ilişkiler ağının kimi zaman bu tür gerilim alanlarını daha da tırmandırdığı yönünde önemli alan çalışmaları mevcuttur. Yugoslavya'nın parçalanmasının ülkenin en gelişmiş ekonomik altyapısına sahip olan Slovenya'dan başlaması, SSCB'den kopan ilk devletlerin yine göreceli olarak çok daha iyi bir ekonomik altyapıya sahip olan Baltık ülkeleri olması dikkat çekicidir.

Tarihî tecrübelerimizden de biliyoruz ki, 19. yüzyıldaki en kapsamlı bölgesel ekonomik kalkınma projelerini Tuna ve Bağdat vilayetlerinde uygulayan Osmanlı Devleti, her iki vilayetini de, iç gerilim alanlarını istismar edebilen dış konjonktür etkisiyle kaybet-

miştir. Ayrıca, ekonomik olarak bugünle kıyaslanamayacak şekilde geri olan bölge halkının I. Dünya Savaşında Rus destekli Ermeni hareketine karşı Osmanlı Devleti ile, Kurtuluş Savaşında da Batılı güçlerce desteklenen Yunan istilacılarına karşı Anadolu hükümeti ile kader birliği yapmış olmaları da aidiyet hissi ile ekonomik kalkınma arasında mutlak bir bağımlılık ilişkisi olmayabileceğini ortaya koymaktadır. Bugün daha iyi durumda olan bölge halkının problemlerini istismar eden PKK'nın Yunanlılarla ve Ermenilerle birlikte bir cephe oluşturmuş olması, üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir olgudur. Ekonomik kalkınma iç ve dış konjonktürü birbirine bağlayan bu tür meselelerde önemli bir araç olmakla birlikte, ana ekseni oluşturan yegâne araç niteliğinde değildir.

Meselenin uzun dönemli ve kalıcı çözümü kültürel, ekonomik, siyasî ve diplomatik boyutların entegre bir şekilde yeniden değerlendirilebilmesine bağlıdır. Bu boyutların hiçbiri tek başına yeterli değildir. Bütün bu boyutları ihtiva eden ve belirleyen temel çözüm unsuru ise kültürel, ekonomik ve siyasî meşruiyetin temelini oluşturan aidiyet hissidir. Bir siyasî sistem, bir ekonomik düzen ve nihayet bir kültürel çevre, toplumun bütün kesimlerini kuşatan bir aidiyet hissi doğuramıyorsa, dış jeopolitik çıkar çatışmalarından beslenen bu tür iç gerilim alanlarının yeni niteliklerle tekrar tekrar gündeme gelmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

Böylesi bir dönemde Türkiye bir taraftan kendi içinde ülke bütünlüğünü gerçek bir siyasî meşruiyet anlayışı ile pekiştiren bir restorasyon sürecine girmek, diğer taraftan da Ortadoğu üzerindeki küresel ve bölgesel dengeleri gözeten ve kapsamlı bir uygulama planına oturtulan bir dış politika stratejisine yönelmek zorundadır. Yoksa içeride ve dışarıda yeni kutuplaşmalar ve düşmanlar üretmeye dayalı bir söylem Öcalan'dan daha yıkıcı ve bölücü sonuçlar doğurabilir. Toplumun bütün kesimlerini ve ülkenin bütün bölgelerini aynı vatandaşlık bağı ile kuşatan bir siyasî kültür geliştirmeksizin dış faktörlerin iç yapımızı etkilemesinin önüne geçebilmek mümkün değildir.

Bugün parçalanmış görünen ve bu parçalanmışlık içinde bölge üzerinde hesap kuran büyük güçlerce istismara açık bir yumuşak karın oluşturan "Kürt jeopolitiği" uzun dönemde aidiyet hissini en yoğun bir şekilde yaşadığı bölgesel bir güç ile bütünleşme

süreci içine girecektir. Uzun dönemde meselenin odak noktası bölge halkının aidiyet hissini pekiştiren bir kader birliği meşruiyeti ile çözümlenecektir.

Bu aynı zamanda Ortadoğu bölgesinin genel meşruiyet ve aidiyet probleminin de bir yansımasıdır. Türkiye teröre ciddi bir darbe vurulduğu bu dönemde toplumsal aidiyet hissini sarsma riski taşıyan bir söylem yerine, terörist grup ile Kürt halkını ayrıştıracak ve masum bölge halkını yeni bir aidiyet hissi ile kucaklayacak kültürel, siyasî ve ekonomik politikalar geliştirmek zorundadır.

Bu noktada Türkiye bölgeye müdahil olmak isteyen büyük güçlere ve Kürt nüfus barındıran diğer bölge ülkelerine göre önemli avantajlara sahiptir. Herşeyden önce yaklaşık bin yıl birlikte yaşamış olmakla birlikte etnik nitelikli hiçbir çatışmaya taraf olmayan Türk ve Kürt nüfus Batı karşısında son direniş noktası olan Osmanlı Devleti'ni birlikte savunmuşlar ve bu savunmanın yetersiz kaldığı bir dönemeçte de İstiklal Harbini birlikte yürütmüşlerdir.

Sabit veriler olan ortak tarih, coğrafya, din ve kültür unsurları Anadolu'nun değişik bölgelerinde yaşayan bu insanların ortak bir sosyal aidiyet hissi ile kaynaşmalarını sağlamıştır. PKK, bütün çabalarına rağmen, Kürt nüfus içinde yeterli bir destek bulamamışsa bunun sebebi sadece alınan askerî tedbirler değil, bu aidiyet hissinin getirdiği ortak hayat alanı bilincidir. Tarihî birikim ile desteklenen bu aidiyet hissinin zaafa uğratılması PKK'dan daha tehlikeli sonuçlar doğurabilir.

Geleneksel unsurlardan kaynaklanan ve toplumu birarada tutan bu aidiyet hissinin modern destekleyici aracı vatandaşlık bilincidir. Toplumun bütününü hiçbir ayırıma tâbi tutmadan kucaklayan bir vatandaşlık bilinci ve hukuku oluşturmaksızın toplumsal aidiyet hissini siyasî meşruiyet alanına taşıyabilmek mümkün değildir.

Dolayısıyla, kültürel, ekonomik ve siyasî çözüm tekliflerinin dayanması gereken iki ana ilke olmalıdır: (i) Toplumun aidiyet hissini bir bütün olarak güçlendirmek ve bu aidiyet hissini pekiştirecek tarihî, dinî, kültürel ve coğrafî unsurları desteklemek; (ii) siyasî meşruiyetin temeli olan eşit vatandaşlık bilincini hiçbir dış müdahaleye ihtiyaç hissettirmeksizin garanti altına almak.

Türkiye gerek dış konjonktür gerekse iç siyasî kültür açısından son derece kritik bir dönemden geçmektedir. Topluma yeni bir atılım gücü kazandıracak ana unsur toplumsal aidiyet hissinin sağlam bir zeminde yeniden kurulmasıdır. Toplumsal gerilimi tırmandıran ve değişik toplum kesimlerini birarada tutan kültürel dokuyu zayıflatan bir söylem, bazı kulaklara hoş gelse bile, basiret sahibi zihinlerde akis bulmamalıdır.

Ortadoğu politikasındaki belirsizliklerin, çatışma alanlarının ve tırmanma temayülü gösteren stratejik risk unsurlarının arkaplanında jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik parçalanmanın izleri vardır. Jeopolitik parçalanma kendi içinde bir bütünlük arzeden jeopolitik havzaların ve hat uzantılarının farklı siyasî birimler arasında paylaştırılmasının bir ürünüdür. Jeokültürel parçalanma, yine iç bütünlük arzeden kültür gruplarının katı politik çerçevelerle koparılmasından ya da içiçe geçen kültür grupları arasındaki ortak zeminin zayıflatılmasından kaynaklanmaktadır. Jeoekonomik parçalanma ise doğuşu, aktarımı ve kullanımı bir bütün arzeden ekonomik kaynakların farklı siyasî yapılar arasında dengesiz bir şekilde dağıtılmış olmasının sonucudur.

Jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik parçalanmanın örtüştüğü alanlar kronik ve her an tırmanmaya hazır çatışma alanlarını, bunlardan ikisinin örtüştüğü alanlar konjonktürel dalgalanmalar gösteren bunalım alanlarını, birinin olduğu alanlar ise potansiyel gerilim alanlarını oluşturmaktadır. Ortadoğu, her üç parçalanmanın da izlerinin görüldüğü bir bölgedir. Sömürgeci dönemde belirlenen çıkar alanlarından ulus-devlet yapılanmalarına dönüşüm sürecinde ortaya çıkan siyasî birimlerin belirlediği sınırlar ile bu jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik parçalanma arasındaki çelişkiler bölgeyi uluslararası ilişkilerin bunalım potansiyeli yüksek bölgelerinden birisi haline getirmiş bulunmaktadır.

Türkiye, bölgede sahip olduğu tarihî ve coğrafî derinlik ile bu jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik parçalanmanın yol açabileceği bunalımları önceden görebilen ve soğukkanlı bir şekilde değerlendirebilen aktif bir bölge politikası geliştirmek zorundadır. Bu parçalanma karşısında edilgen bir tutum takınmak Türkiye'nin bölgesel etkinliğini yok etmek yanında iç ve dış güvenliği ile ilgili ciddi riskler de doğurabilir. Böylesi bir parçalanmanın saiklerinin,

aktörlerinin ve sonuçlarının sıradan bir seyircisi olarak kalmak ise mümkün değildir. Soğuk Savaş sonrası dönemin dinamik konjonktürü, statik ve edilgen tavır geliştiren ülkeleri kısa sürede diplomatik sürecin devre dışına itmektedir.

Bölgenin son jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik bütünlüğünün tarihî mirasçısı olan Türkiye, bu jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik parçalanmayı aşabilen ve bölgeyi bir bütün olarak kuşatabilen bir stratejik yaklaşım geliştirmek ve bu yaklaşımı taktik bir esneklik içinde kademeli bir şekilde uygulamaya koymak zorundadır. Böylesi bir stratejik yaklaşım, Türkiye'nin sadece bölge üzerindeki etkinliğini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda, küresel dengelerle bölgesel dengeler arasında hiçbir aktörün gözardı etmesi mümkün olmayan bir işlev üstlenmesini de sağlayacaktır.

Soğuk Savaşa damgasını vuran "Ortadoğu Meselesi", Soğuk Savaş sonrası dönemde çok boyutlu çelişkiler taşıyan daha da karmaşık bir nitelik kazanmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Ortadoğu-Balkanlar eksenli bir cihan devletinin büyük güçlerin müdahil olduğu etnik çatışmalarla kaybedildiği bir tarihi tevarüs eden Türkiye Ortadoğu'ya dönük politikasında jeopolitik parçalanmanın risklerini minimize eden, jeoekonomik parçalanmanın kaynak dağılımı üzerindeki etkilerini denetim altında tutan ve jeokültürel parçalanmanın çözücü etkilerini yok eden bölgesel politikalar geliştirmek zorundadır. Özellikle bu parçalanmanın kesişim alanları üzerinde uzun dönemli projeksiyonlara dayalı, stratejik koordinasyonu ve taktik kademelendirmesi iyi yapılmış politikalar geliştirme ihtiyacı vardır.

Ortadoğu'ya 21. yüzyılın ilk yarısında damgasını vuracağı düşünülen jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel gerilimler konusunda çok ciddi ve teenni yüklü bir tavır geliştirilmelidir. Balkanlar'ın jeokültürel yapısını yeterince değerlendiremeyen bir siyasî elitin girdiği Balkan macerasıyla Balkanlar'ı kaybettikten sonra İngilizlerin kışkırttığı Türk-Arap gerginliğiyle Ortadoğu omurgasını da yitirerek Anadolu'ya çekilmek zorunda kalan ve Osmanlı mirasından, imparatorluğun Müslüman-etnik tablosunu tümüyle barındıran bir ulus-devlet olarak çıkan Türkiye, 21. yüzyılın ilk yarısı ile ilgili bu senaryoları kapsamlı bir bölgesel strateji çerçevesinde değerlendirmek zorundadır.

Filistin ve petrol boyutlarıyla özdeşleşen Ortadoğu Meselesine Soğuk Savaş şartları içinde mesafeli ve dengeli bir şekilde yaklaşan ve doğrudan müdahil olmayan bir politika geliştiren Türkiye, isterse de istemese de, 21. yüzyıla yönelik Irak-Kürt ve su eksenli bu yeni projeksiyonun merkezinde bulunmaktadır. Böylesi bir konjonktürde Türkiye'nin tutarlı bir Avrasya stratejisi içinde bir Asya derinliği kazanması kaçınılmaz bir stratejik tercih olarak önemini korumaktadır. Bu Asya derinliğinin olmazsa olmaz şartı da Ortadoğu politikası üzerindeki etkinliktir. Bu etkinliğin en önemli aracı olmakla birlikte en riskli alanı da olan ve petrol ve su havzalarını birleştiren Kuzey ve Güney Mezopotamya politikaları, aynı zamanda, bu yeni stratejik projeksiyonda öne çıkarılması muhtemel olan Kürt ve Irak meselelerini de kapsamaktadır.

Türkiye'nin Asya derinliğine dayalı Ortadoğu politikası, bölgelerarası etkileşimi gözönünde tutan ve bu etkileşimin ortaya çıkardığı gerilim alanlarını esnek ve tutarlı bir strateji ile aşabilen bir üst-politikanın ayrılmaz parçası olarak görülmelidir. Bu açıdan Türkiye, Ortadoğu'da çıkarılması muhtemel etnik-temelli gerginliklerin kısa dönemli ve taktik tarafı olmaktansa, kapsayıcı bir jeokültürel tanımlama ile bu gerginliklerin uzun dönemli çözüm merkezi olma konumunu kazanmalıdır. Bu da gerek Türkiye'nin iç siyasî kültürünün bölücü-kutuplaştırıcı tavırlardan uzaklaştırılarak bütünleştirici bir niteliğe bürünmesi gerekse Ortadoğu'da bölgesel barış kurucu rolünün benimsenmesi ile sağlanabilir. Kendi içinde kimlik bölünmesi yaşayan ve devlet-toplum ilişkisi zaafa uğratılmış bir Türkiye'nin bu yeni projeksiyonlarda yeni risklerle karşılaşması kaçınılmaz olacaktır.

Ortadoğu politikasında başarılı olmanın asgarî şartları Ortadoğu'yu jeokültürel ve jeoekonomik olarak kuşatan sağlam bir strateji, diplomatik ve askerî taktiklerin koordinasyonunu sağlayacak esnek bir dış politika ve bu bölgenin küresel politikalardaki etkisini değerlendirebilen basiretli bir kademelendirme becerisidir. Bunun için gerekli stratejik yaklaşımın ana unsurları şu şekilde özetlenebilir:

(i) Bölgeye dönük diplomatik açılımları olumsuz yönde etkileyen psikolojik engellerin aşılması,

(ii) Bölgesel gelişmeleri yakından takip eden ve derinlikli projeksiyonlarla değerlendirebilen araştırma merkezi, üniversite enstitüleri gibi kurumsal yapıların oluşturulması ve varolanların geliştirilmesi,

(iii) Küresel dengeler ile bölgesel reelpolitik arasında sağlıklı bir irtibat kurulması,

(iv) Bölgeyi bütünüyle kuşatıcı projeler üretilmesi,

(v) bölge barışını güçlendirecek ortak çıkar alanlarının oluşmasına öncülük edilmesi,

(vi) Bölge barışında jeopolitik ve jeokültürel risk alanları oluşturan karşı milliyetçi bloklaşmaların engellenmesi,

(vii) İkili ilişkiler çeşitlendirilerek, odaklaşmış tepkilerin azaltılması,

(viii) Ortadoğu Barış Süreci başta olmak üzere bütün bölgesel problem alanlarında etkin, aktif ve inisiyatif gücü yüksek bir yaklaşımın benimsenmesi,

(ix) Türkiye'nin bölgedeki imajını güçlendirecek yatay ilişkilere ve iletişime ağırlık verilmesi.

Bütün bu unsurların devreye sokulması için herşeyden önce Ortadoğu'yu Araplardan oluşan bir problem bölgesi olarak gören basitleştirici yaklaşım terkedilmelidir. Sağlıklı bir Ortadoğu politikası geliştirmeksizin ne küresel strateji kademelendirmesi yapabilmek, ne yakın kıta havzası politikalarını yönlendiren genel bir Asya politikası geliştirmek ve ne de Akdeniz, Kafkasya ve Basra gibi yakın kara ve deniz havzalarını ilgilendiren bölgelere dönük diplomatik açılımlar sağlamak da mümkün olabilir.